

Byminner

Nr 1 • 2019

Om forsidebildet: Jernbanetorget, ant. 1913. olje på lerret.

Maleren Henrik Rom (1887–1919) døde av spanskesyken bare 32 år gammel. Han var tidlig blitt sendt til utlandet for å lære seg skotøy-fabrikasjon, men vendte raskt hjem for å utdanne seg til maler. På Kunstakademiet ble han inspirert av Christian Krohg, og i flere av hans tidlige portretter ser vi tydelig inspirasjonen fra Krohg. Etter et opphold på Reknes sanatorium ved Molde fra 1912 vendte han hjem til Kristiania rundt 1913, der han malte flere byportretter i lettere farger i en nærmest sen-impresjonistisk og utflytende stil.

Motivet i maleriet på forsiden skildrer folkelivet på plassen foran Østbanen. Motivet kan betraktes som en «apropos-illustrasjon» til temaet i dette nummeret.

Bildet er en gave fra Den Norske Amerikanerforening til Oslo Bymuseum i 1922 etter at de kjøpte det i Wangs kunsthandel for 2000 kroner. Bildet tilhørte tidligere grosserer Arne Juel på Vinderen.

Byminner

Nr 1 • 2019 – Årgang 64

Utgitt av Oslo Museum i samarbeid med
Bymuseets venner.
Postboks 3068 Elisenberg
0207 Oslo
Tlf: 23 28 41 70
www.oslomuseum.no

REDAKTØR:
Kristin Margrethe Gaukstad

I REDAKSJONEN:
Gro Røde, Lars Roede, Vegard Skuseth,
Øystein Eike

FOTOBEARBEIDING:
Rune Aakvik

UTFORMING/LAYOUT:
Torunn Fossen

Forsidefoto: Jernbanetorget (museets tittel),
ant. 1913. Maleri av Henrik Rom, olje på lerret.

Baksidefoto: Aage Storløkkens fotografi av
den drømmende gutten på Oslo havn ble vist
på jubileumsutstillingen «Hverdags-Oslo»
i Rådhuset i 1950. Fra 5. mars blir det å se i
stort format på Bymuseets utstilling «Oslo by
Night».

Der ikke annet er angitt er illustrasjonene fra
Oslo Museums samlinger og fotografert av
Rune Aakvik.

INNHold

Karin Sveen: Fremad og aldri glemme	4
Jarle Strømodden: Fra treskjærer til Norges største billedhugger	12
Tor Edvin Dahl: Det umuliges kunst	18
Eirik Wig Sundvall: Byen som skapte en «landsfader»	24
Reidun Anne Johannesen: Om Sagenegutten som ble østkantens dikter	32
Bent Kvalvik: Klassereise på skrå bredder	38
Lars Roede: Oppturer og nedturer på Frogner	44
Vegard Skuseth: Foto: Ruth Raabe – en kreditering du vil se mer av	52
Smakebiter fra vårens program	56
Program Bymuseets venner	58

FORORD

Den første utgaven av Byminner i 2019 er viet enkeltpersoners liv, levnet og betydning i og for Oslo, med «klassereise» som utgangspunkt.

Forfatter Karin Sveen utga boken «Klassereise – et livshistorisk essay» i 2000. Hun gir oss «brillene» vi skal lese artiklene med og begrepene vi støter på.

Einar Olsen var arbeidersonnen som vokste opp i trange kår ved Vika, skiftet etternavn til Gerhardsen etter sin far og endte opp ved Kongens bord. Doktorgradsstipendiat Eirik Wig Sundvall har sett nærmere på landsfaderens politiske reise. En annen mann som skiftet navn er Gustav Adolph Thorsen. Vi kjenner ham i dag som Gustav Vigeland, og direktør for Vigeland-museet Jarle Strømodden har som del av 150 års markeringen for Vigelands fødsel, skrevet om hans geografiske og sosiale reise.

Trodde du at Synnøve Findens gulost var en nytt merke? Og neida! Denne driftige damen etablerte ostefabrikk på Kjelsås i Oslo allerede i 1928 sammen med Pernille Holmen. Tor Edvin Dahl, forfatter og barnebarn av Pernille Holmen har skrevet flere bøker om denne historien og en kortere versjon publiseres her.

Bent Kvalvik, filmarkivar ved Nasjonalbiblioteket tegner et bilde av skuespillerinnene Ella Hval og Aase Bye, som begge vokste opp i trange kår i Kristiania, men på hver sin side av elva. De kunne begge spille i Oskar Braatens teaterstykker fra fabrikkmiljøene ved Sagene. Museumslektor Reidun Johannesen skildrer livet til østkantens dikter i mellomkrigstidens Kristiania/Oslo.

Oslo Museum leier Frogner Hovedgård av Kulturetetaen i Oslo kommune, men før kommunen kjøpte gården i 1896 hadde det vært mange eiere. Emeritus Lars Roede forteller om fest og fallitt på Frogner.

Og som vanlig tar fotoarkivar Vegard Skuseth oss med inn i museets rike fotosamling, denne gangen ser han nærmere på en ny tilvekst av amatør-fotografen Ruth Raabe.

Kristin M. Gaukstad, Redaktør

Fremad og aldri glemme

Morfar var bygningsarbeider og bodde i Urtegata 36 i mellomkrigsårene. Dette skyldtes at det ikke var arbeid å få i Hamar, hvor han ellers holdt til med kone og unger. I Urtegata leide morfar en divan på stua hos en familie i annen etasje og arbeidet for rikfolk som skulle renovere herskapsvillaene sine. Mor har fortalt at hun dro jevnlig inn til faren med suppespann og brød. Hun fikk sitte på med en lastebil som ukentlig kjørte til Grønlands Torg. På lasteplanet satt koner og unger som skulle innover i samme ærend som mor. Hun kunne være en ti-tolv år, og mens faren var på jobb, kunne mor stå i vinduet i Urtegata og se ned i bakgården der rottene pilte mellom bena på ungene der.

Jeg har bodd i Oslo hele mitt voksne liv. Mor besøkte meg ofte, og én gang bestemte vi oss for å oppsøke Urtegata og se om nr. 36 fortsatt fantes. Mor kjente igjen gården med det samme og pekte ut vinduet hun hadde stått i. På veggen nede var det festet en blå plakett som viste at denne gården hadde vært modell for «Ulvehiet» av Oskar Braaten.

Jeg er både født og fortalt inn i arbeiderklassen. Bakgrunnen min har aldri sluppet taket, og hvorfor skulle den det? Dette er snarere noe av årsaken til at jeg skrev «Klassereise». Boka ble utgitt i år 2000. I 2008 ble den kåret til en av de 25 viktigste sakprosa-bøkene utgitt i Norge siden andre verdenskrig. Dagbladet stod bak kåringen. Sommeren 2018 ble den kåret til en av de ti beste sakpro-

sabøkene utgitt i Skandinavia siden år 2000. Bak denne kåringen stod en skandinavisk jury.

Kåringene ble foretatt med mange års mellomrom, noe som taler for at boka stadig er holdbar. Men i årene etter utgivelsen levde den et stille liv. «Klassereise» var skrevet i essayets form, og essayistiske bøker lever jo stille liv. Men jeg må medgi at jeg alltid har ment at boka er viktig. Mellom mors generasjon og min går det et vannskille. Hun fikk aldri utdanning, men jeg fikk. Min generasjon var den første som fikk den muligheten.

Museumsvoktere

På 1980-tallet skrev samfunnsforskere om sosial mobilitet, uten at det fikk nevneverdig oppmerksomhet i offentligheten. Rundt tusenårsskiftet var be-

grepet klasse nærmest blitt tabu, også på venstresiden. Berøringsangsten overfor begrepet klasse var stor.

Arbeiderpartiet feiret sitt hundreårsjubileum i 1987, og da skrev jeg prologen. I perioden 1985–1990 ble «Arbeiderbevegelsens historie» utgitt. I ettertid synes det som punktum var satt for det gamle partiet. Nå måtte det fornyes og gå inn i det nye årtusen med blanke ark. Dermed oppstod det skarpe fronter mellom modernister og museumsvoktere. Det siste var et skjellsord, og museumsvokterne tapte.

I det nyrike Norge fantes det bare middelklasse, lot det til, og den måtte Arbeiderpartiet bemektige seg. Bare gamle og døende arbeidere vaklet ennå bak fanen fremad og aldri glemme. For de unge og lovende var fortiden over, selv den nære. Vi levde

alle i velstand, med unntak av noen tapere som hadde seg selv å takke.

«Klassereise» fikk gode anmeldelser, men liten oppmerksomhet ellers. Det kan skyldes at den ikke tar for seg den superklassereisende som får folk til å gispe av beundring. Den store eneren hører mer hjemme i forgangne tider. En slik ener var for eksempel Peder Balke (1804–1887). Han hadde alle odds mot seg, husmannssønnen fra Helgøya på Hedemarken som ble en av landets fremste kunstmalere. I det utfattige attenhundretallets Norge var hans klassereise det ubegripelige unntaket.

At noen oppfatter den klassereisende på lignende vis i dag, kan være utslag av den nye individualismen, hvis forside er frihet og hvis bakside er historieløshet. Vi starter ikke med to tomme hender, men med de muligheter samfunnet har gitt oss gjennom tiårs politiske reformer. Ikke desto mindre: da «Klassereise» ble utgitt, blåste individualismens vinder over landet og feide vekk spørsmål om hva vi har kommet fra og hvordan vi har blitt.

De mange

Klassereise handler som begrep og bok om de mange, ikke om de få. Også i samfunnsforskningen forstås

Ved Norbygata 2 og 4, ca. 1930.

FOTO: NANNA BROCH

Drammensveien ved Skarpsno, 1933.

FOTO: ANDERS B. WILSE

Bygningsarbeidere på byggeplass i byen, 1920-årene.

UKJENT FOTOGRAF

klassereise som betegnelse for den store transformasjonen samfunnet har gjennomgått takket være utdanningsreformene i etterkrigstiden og

som i dag har vokst til nye høyder.

Tilgangen til utdanning har gjort grensene mellom klassene porøse og satt den nedarvede sosiale klassetil-

hørigheten på en alvorlig prøve. Dette fikk særlig følger for Arbeiderpartiet. Formastelige sønner og døtre fra arbeiderklassen brøt med den tradi-

sjonelle lojaliteten til partiet og gikk til høyresiden. En æra syntes over.

Boka handler om alle dem som siden krigens dager har vokst opp i arbeiderfamilier og blitt lærere og lektorer, ingeniører og akademikere, sykepleiere og sosionomer, journalister og kulturarbeidere. Sett ovenfra kan dette skiftet synes bagatellmessig, sett nedenfra var det nytt og stort.

I dag er klassereise et ord på alles lepper, men i de stille årene hørte jeg det mest i samtaler med andre klassereisende og i brev jeg fikk fra lesere. De fortalte at de gjenkjente sine erfaringer i mine, ikke minst når det gjaldt opplevelsen av ikke å høre hjemme, verken blant arbeidsfolk eller i middelklassen. Da vi begynte å studere, tenkte vi aldri at nå vinker jeg farvel til arbeiderklassen. Studieårene ville bare fortone seg som et midlertidig fravær. Men når siste eksamen var avlagt og vi trådte inn i middelklasseyrkene, fortsatte fraværet, og det kom til å vare.

Utdanning, skrev leserne mine, og flerparten var kvinner, dreide seg ikke om å klatre, men om glede over å lære og få seg et meningsfullt arbeid. Karriere var det ingen som skrev om. Dét ordet hadde dalt ned fra himmelen og tatt bolig i individualistene. Å utdanne seg, påpekte brevskriverne,

lå jo i tiden. Man studerte fordi det var blitt vanlig å studere.

Å sikte mot en embetseksamen kunne der hjemme oppfattes som både illojalt og egoistisk. Det var som å bryte med alt en kom fra for å menge seg med de store. Å sette seg i gjeld skremte også, i en arbeiderverden der det å ta opp lån var som å stå på kanten av et stup og bli dyttet utfor. Nei, utdanning måtte først og

fremst være kortvarig og nyttig, og da var læreryrket å foretrekke, ikke minst for jenter. Og tilhørte ikke lærerne de høyere sirklene i byen? Å jo.

Samtaler om slikt har jeg og vennene mine ført siden vi var unge, og da jeg en vakker dag støtte på ordet *klassereise*, var det forløsende. Jeg fant det i en serie intervjuer under vignetten *Klassad* i den svenske avisa *Dagens Nyheter* i 1989. Intervju-

Fru Dehli tar et tak med saga, 1953.

FOTO: LEIF ØRNELUND

Barn ved gråbeingårdene i Lakkegata 71-75, ca. 1920.

FOTO: ANDERS B. WILSE

objektene var kvinner og menn fra arbeiderklassen som fortalte om sine erfaringer fra *klassresan*.

For meg ble klassereise en uutømmelig metafor til forståelse av tilværelsen og endringene i samfunnet. Så viktig syntes jeg dette var at jeg rundt 1990 sendte intervjuene til Klassekampen, i håp om at materialet måtte vekke redaksjonens interesse. Men den gang ei. Hadde avisa sagt ja, er det ikke sikkert at det hadde blitt noen bok fra min side. Men ettersom

årene gikk og emnet til min forbauselse forble uaktuelt i offentligheten, begynte jeg å legge mine planer.

Livshistorie – hva er det?

Da boka skulle utgis, ga jeg den undertittelen *Et livshistorisk essay*. Dette kunne nok få noen til å tro at boka var en slags selvbiografi. Men den som skriver selvbiografi, bør sannelig ha noen storartede meritter å meddele offentligheten, og det var jo ikke tilfelle for mitt vedkommende.

Tvert imot er jeg én av mange, og for meg er dette nok. Det var rett og slett denne selvforståelsen som gjorde at jeg kunne tillate meg å skrive «Klassereise».

Når man leser boka, behøver man ikke lure lenge på hvorfor jeg har kalt den *et livshistorisk essay*. Et helt kapittel er viet til å redegjøre for begrepet *livshistorie*. Kort sagt er livshistorier slike fortellinger som ble fortalt over kaffekoppen i arbeidermiljøet hjemme. De var kollektivets

ettertenksomme fortellinger, meddelt i et samspill mellom forteller og tilhørere. Slike fortellinger har lange folkelige tradisjoner. Med sitt brygg av fortelling og tanke er den muntlige livshistorien en åpenbar og etter mitt skjønn likeverdig parallell til det skriftlige essayet. Ikke desto mindre blir livshistorien rangert som lavkultur og essayet som høykultur, og igjen: avhengig av blikket som ser.

Da «Klassereise» kom i ny utgave sommeren 2018, leste jeg den faktisk om igjen. Det slo meg da at hvis jeg skulle ha skrevet boka i dag, ville jeg i større grad ha gitt meg helt hen til den livshistoriske fortellingen. Jeg la også merke til hvor intenst trykk det er i boka, og det påminnte meg om hvor nødvendig det var for meg å skrive den. Det var nå eller aldri. Jeg drev teksten framover, setning for setning, med alt jeg hadde av tankekraft. Det hadde ikke vært meg imot om andre hadde tatt på seg oppgaven å skrive om klassereise. Jeg hadde ventet på det, men det skjedde ikke.

Å skrive var å tenke, og i *klassereise* hadde jeg funnet en metafor som genererte tanker. Og la det være sagt: klassereise betyr ikke klasse-skifte. En skifter ikke klasse som en skifter en frakk. Den klassereisende er hele livet en klassereisende, og vi

vet det. Vi hermer middelklassen, og vi vet det. Vi ler av oss selv, og det er bra for alle. Og vi savner den gamle tilhørigheten – og elsker den nye friheten. For i arbeiderklassen holdt vi hverandre jo også nede. Vi måtte ikke tro at vi var noe. Derfor hendte det at den som ble, snudde ryggen til den som dro. Det oppstod skiller som splittet familier og venner. Folk kunne ikke regne med oss lenger, vi hadde jo reist. Skam over å bli, skam over å dra. Men mor, som hadde sett rottene i Urtegata, sa da jeg bosatte meg på Vestkanten: Ikke ha kvaler. For slike som oss kan livet aldri bli for fint, bare for fælt.

Uten mødre, ingen klassereise. Dette har mange klassereisende erfart. Mødrene leste, de ville være opplyste, og kunne en bli et opplyst menneske ved å studere, så var det bare å sette i gang. Opplysningstanken var ikke fremmed for arbeidsfolk av mors generasjon, idet *Arbeidernes Opplysningsforbund* ble etablert i 1931. Og går vi lengre tilbake i tid, til Markus Thrane og thranittene rundt 1850, lød parolen, som fikk myndighetene til å gripe inn, endog med våpen, slik: *Opplýsing, Frihed og Brød*. En opplyst, fri og mett arbeider var en trussel.

Det store vendepunktet i 1947

I vårt lands historie er klassereise et særdeles ungt fenomen. Grunnlaget for den ble først lagt i 1947, da landet med Einar Gerhardsens regjering ved roret, skulle gjenoppbygges etter andre verdenskrig. Dette året besluttet Stortinget, mot Høyres stemmer, å opprette en *Statens lånekasse for studerende ungdom*.

Knapt noen kunne, to år etter andre verdenskrigs slutt og sju år etter det siste av de harde trettiåra, forutse at den gamle parolen *arbeid til alle* etter hvert skulle få konkurranse fra en ganske annen: *utdanning til alle*. Et nytt og moderne samfunn var i sitt morgengry, en omveltning foresto. Den store klassereisen ventet de unge, verkstedarbeiderne skulle snart få sønner som ble jurister, hushjelpene snart kunne fortelle fruene i huset at døtrene studerte både litteratur og historie. Alt dette kulminerte på 60- og 70-tallet. Da kunne titusener av arbeiderklassens unge legge veien til lesesaler og auditorier i stedet for til verkstedet eller konfeksjonsfabrikken.

1947 bør etter mitt skjønn noteres på Norges historiske tidslinje som et stort reform-år. Før den tid måtte arbeiderungdom, også de mest evnerike, finne seg i å se sine bedrestilte klassekamerater gå videre i utdan-

ningssystemet, mens de selv, allerede etter folkeskolen, måtte ut og søke arbeid for lønn de knapt kunne leve av. Mor var en av dem, min mormor, min oldemor, min tippoldemor.

Ni år og tjenestedreng

Min oldefar var født i 1843 og lærte knapt å lese eller skrive. Allerede ni år gammel var han tjenestedreng på en gård i bygda og sov i fjøset. Derfor var han ikke til stede når omgangsskoleholderen kom vandrende med sin skifertavle, sine grifler og sitt psalmedikon – eller salmedunk som ungene kalte instrumentet læreren trakterte til salmesangen.

Fraværsprotokollene fra den gang sier sitt, her om 11-åringer: «kom ikke, kjører møkk», eller «hjemme, har ikke klær». Men om oldefar sjelden var å se i skolestua og som voksen skrev sitt navn med påholden penn, var han kyndig nok. Han kunne fortelle om livet i skogbygda i fem generasjoner bakover, sa folk. Og han gjorde det gladelig. I sitt jordeliv hadde han størst nytte av øksa, og alfabetet hjalp ingen i tømmerkogen. Oldefar var skogsarbeider i de østnorske skoger inntil han midtvinters døde der. Et kraftig snøfall gjorde at kameratene i koia ikke fant ham før dagen etter. De dro ham hjem på en vedkjelke. Nye

Baksiden på fanen til Oslo Arbeidersamfunds kvinnegruppe, 1909.

FOTO: ARBARK

snøfall hindret presten i å ta seg fram til den avsidesliggende bygda. Derfor var det opp til enka å få den døde i jorda. Grav gravde hun, kiste spikret hun, og i den lå oldefar til snøen gikk og presten kom i småsko. Jord ble kastet på grava, tre håndfuller, før oldemor gikk hjem til stua si og presten forsvant i karjolen. Om oldefar stod

opp etter dette, vet ingen, men at han går igjen i fortellinger er sikkert.

Nitten år og akademisk borger

Før 1947 var utdanning et privilegium. Etter 1947 skulle privilegiet deles. Livet var ikke lenger skjebne, og våpen ble ikke brukt for å stanse *Oplysning, Frihed og Brød*. Hvilken

lykke at jeg ble født året etter. Tjue år senere kunne jeg la meg immatrikulere ved Universitetet i Oslo, iført hvit sommerkjole og svart studentelue, og derpå motta mitt akademiske borgerbrev. Dette mens far stod på verkstedet og skar jernplater. Dette mens mor satt ved symaskina og sydde jakker og kåper.

Men foreldrene mine hadde bidratt til at jeg denne uforglemmelige sensommerdagen ikke kom til universitetsplassen med blanke ark. Mens jeg for første gang hørte en universitetsrektor tale, hadde jeg hele mitt liv hørt på mors og fars fortellinger om arbeiderklassens fortid i Norge. Av dem hadde jeg lært at kunnskap finnes overalt, i og utenfor akademien. De hadde lært meg at arbeid var arbeid, om det gjøres med jern, skrift eller synål. Fortellingene deres var biblioteket mitt. De lot meg ikke smette ut av historien som om jeg hadde født meg selv der på universitetsplassen, fullvoksen og i pen, snøhvitt kjole. Disse fortellingene, disse livshistoriene, den kunnskapen de inneholdt og den kulturen de representerte, fant jeg aldri akademien. De vakte ikke gjenkjennelse i den middelklassen som frekventerte læresetene og de offentlige arenaene. Og når det var slik, grep jeg til slutt fatt i *ordet klassereise* og skrev boka.

Ny akademisk borger ved Universitetet i Oslo, 1962.

FOTO: RIGMOR DELPHIN

Karin Sveen, f. 1948, forfatter. Prisen belønt æresdoktor.

«Klassereise» (2000) ble utgitt i 4. utgave 2018. Ble tildelt tittelen æresdoktor etter utgivelsen av biografien om emigranten Peder Sæther, med-

grunnlegger av universitetet i Berkeley i California, som ble utgitt i USA i 2014 på University of California Press. Tittel: «The Immigrant and the University».

Fra treskjærer til Norges største billedhugger

Vigelandsparken. Sannsynligvis er dette verdens største skulpturpark som er utført av én enkelt kunstner. Gustav Adolf Thorsen ble han døpt i fødselsåret 1869, men det er som Gustav Vigeland vi kjenner ham. Det var slett ikke gitt at Gustav skulle få muligheten til å skape det storslåtte skulpturanlegget i hovedstaden. At han lykkes, var som resultat av hans store talent, iherdige arbeid – og timing.

Snekkersønnen

Han kom fra det som i dag er Mandal, fra små kår vil noen kanskje si, men hans far drev møbelproduksjon og var ikke blant de fattigste. Den unge Gustav bidro med utsmykning og viste seg som en talentfull treskjærer. Som femtenåring reiste han til Kristiania for å gå i lære som treskjærer hos Torsten Kristensen Fladmoe.

Årene 1884 til 1886 ble viktige år for den unge kunstneren. Han gikk i lære på dagtid og Tegneskolen på kveldstid. Så ofte han hadde mulighet, gikk han i Skulpturmuseet. Han leste kunstmagasinene og gledet seg til de kom, til tross for at han nesten ikke hadde penger til å kjøpe dem.

I 1886 fikk livet en dramatisk vending. Mester Fladmoe ble syk og måtte stenge verkstedet. Unge Gustav stod dermed helt uten arbeid og tok sjøreisen tilbake til barndomshjem-

met. Faren hadde fått tuberkulose, og i en alder av 17 år måtte han brødfø familien.

Mistet motet

Først høsten 1888 fikk han muligheten til å vende tilbake til hovedstaden. «[...] denne vei langs kysten kjendte jeg. Det var femte gang jeg reiste den til Kristiania», skriver han i sine *Erindringer*.

Han hadde en plan. Han skulle oppsøke billedhuggerne Mathias Skeibrok eller Brynjulf Bergslien og vise fram sine skulpturskisser. Den yngste av de to, Mathias Skeibrok (1851–1986) hadde selv livnært seg ved treskjæring. Nå var Skeibrok godt etablert som kunstner etter utdanning i Frankrike og store suksesser med sine byster av blant andre Edvard Grieg. Brynjulf Bergslien (1830–1898) var en veletablert billedhugger, kjent for rytterstatuen av Karl Johan

på Slottplassen i Oslo. Men Gustav Vigeland turte ikke. Han mistet motet. Han trodde ikke han var god nok.

Overflødig på julaften

Livet i Kristiania ble stritt for 18-åringen uten nettverk. Han forsøkte å livnære seg som treskjærer, men fordi det var for lite å gjøre i verkstedet, ble han oppsagt på selveste julaften! Fra oktober 1888 til februar året etter, levde den unge, søkende kunstneren nærmest som en hjemløs, litt her og der, trekkfullt og kaldt.

Tone Wikborg skriver i biografien om Gustav Vigeland at han senere beskrev dette som underlige dager. «Om Dagen sad jeg mest oppe paa Kirkegaardene, der var så stille. Jeg sad der og døsed paa en Bænk i flere Timer i Træk, helt til Sulten ble for slem, og jeg maatte gaa nedover til Byen». (Brev til A. Butenschøn, i *Erindringer*)

Vigelands hus i Mandal. Her ble Gustav Adolf Thorsen født i 1869.

FOTO: LINDESNES BYGDEMUSEUM/AGDERBILDER.NO

Fra høsten 1888 til februar 1889 levde Gustav Vigeland nærmest som hjemløs. I 1892 ble Sophus Larpent en viktig støttespiller for ham, og hans levekår hadde endret seg betraktelig på denne tiden.

FOTO: VIGELAND-MUSEET

Et lite gjennombrudd

I begynnelsen av februar 1889 var situasjonen blitt prekær. Nå måtte han bare, det fikk bære eller briste. Gustav Vigeland oppsøkte til slutt Brynjulf Bergslien, med sine tegninger og skisser. Han så straks Vigelands

talent. Bergslien sikret Vigeland et lite værelse og tok ham med til lege og skomaker. Han arrangerte datidens «crowdfunding», der flere av byen velstående borgere ble med i et spleiselag for sikre Gustav Vigeland litt økonomisk understøttelse. Fra nå av

gikk det gradvis bedre med ham. Fem år etter sin første sjøreise til Kristiania, debuterte han på Statens Kunstutstilling i 1889 med verket *Hagar og Ismael*.

I 1892 fikk Vigeland kontakt med en annen velgjører, Sophus Larpent

Gustav Vigeland hadde det stritt i 1888 og på nyåret i 1889. Det gikk bedre med ham etter han ble sett av Brynjulf Bergslien, som «crowdfundet» den unge Vigeland. Da Bergslien forbarmet seg over ham, var han blakk, hjemløs, sulten og nærmest uten sko.

FOTO: VIGELAND-MUSEET

(1838–1913). Larpent var kunstsamler og journalist. Han hjalp stadig Vigeland med lån og stipendier, og var en optimistisk kraft når Vigeland selv var motløs.

Fra venstre: Jens Thiis, Gustav Vigeland og Gabriel Kielland var i samme omgangskrets. Vigeland-biograf Tone Wikborg skriver at Gustav Vigeland ikke hadde noe problem med å hevde seg i selskap med den utdannede eliten, belest som han var.

FOTO: VIGELAND-MUSEET

Han reiste til København og Paris for å lære. Den unge Vigeland var i gang! Tone Wikborg beskriver at den unge Gustav Vigelands omgangskrets bestod av andre kunstnere og intellektuelle,

men at «han aldri hadde problem med å hevde seg blant borgerskapets velutdannede sønner og døtre. Manglende kunnskaper fra en forsømt skolegang tok han igjen ved selvstudier og utstrakt lesning».

Reisen

Da Gustav Adolf Thorsen satte seg på båten fra Kristiansand til Kristiania i 1884, var han som 15-åringer flest: Ung, uerfaren – og på utkikk etter lærlingsplass. Senere i livet skulle han foreta denne reisen et utall ganger, da som genierklært kunstner, på vei «hjem» til sommerhuset på Breime på Sørlandet.

Gustav Vigelands foretok en klasereise, fra et pietistisk bonde- og håndvertermiljø på Sørlandet, til et intellektuelt kunstmiljø i hovedstaden. Han gikk med sin samtid, mot mer moderne tider, i en tid der nasjonen Norge ønsket seg sine egne kunstnere, sin egen identitet med kunsthistorikere som Lorentz Dietrichsson, Jens Thiis og Hans E. Dedekam i spissen. Han gikk fra å være treskjærer til å bli Norges største billedhugger gjennom tidene.

Gustav Vigeland ble døpt Gustav Adolf Thorsen i Mandal kirke, men begynte allerede i 1888/89 å bruke stedsnavnet Vigeland som etternavn. Etter råd fra Brynjulf Bergsliens endret han

Breime 1928. Gustav Vigeland sitter på sva-berget foran sommerhuset han tegnet til seg og sin Ingerid. Huset ble bygget høsten 1927 og våren 1928 under ledelse av Albert Roland, kamerat fra skoledagene.

FOTO: LINDESNES BYGDEMUSEUM / AGDERBILDER.NO

sitt etternavn fra Thorsen til Vigeland. Slik tok han farvel med treskjæreren og begynte sin møysommelige ferd mot å bli Norges mest kjente billedhugger, Gustav Vigeland.

Jarle Strømmodden er museumsleder ved Vigeland-museet i Oslo. Han er utdannet kunsthistoriker (Cand.philol. UiO), og har bred kunsthistorisk erfaring som intendant ved Tromsø Kunstforening, samt kurator ved Kistefos-museet og ved Museet for samtidskunst (nå Nasjonalmuseet for kunst, design og arkitektur). Han har et spesielt engasjement for ung, norsk samtidskunst og har de siste årene gjort Vigeland-museet til en veletablert arena for kunst innenfor det tredimensjonale feltet. Orfeus forlag utgir våren 2019 en praktbok om Vigelandsparken med tekst av Strømmodden.

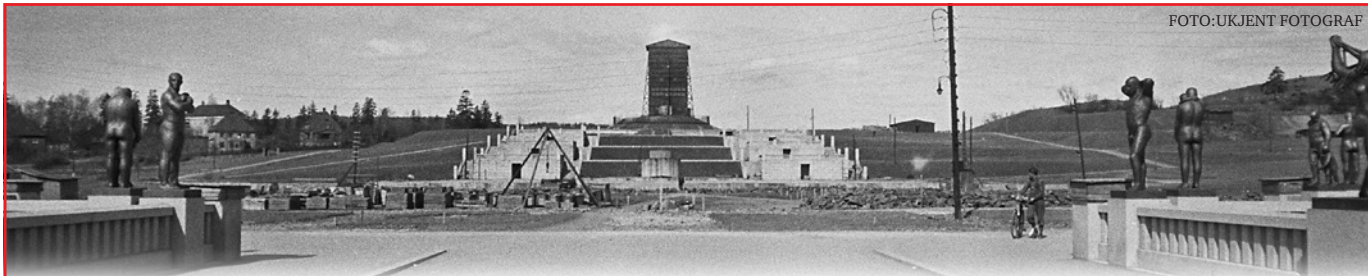
Kilder:

www.vigeland.museum.no

Tone Wikborg: Gustav Vigeland (Gyldendal 2001)

Gustav Vigeland arbeidet ved Nidarosdomens restaureringsarbeider i slutten av 1890-årene. Han hadde da reist rundt i verden for å lære mer om gotikken i blant annet Frankrike og England. Det gjør at Nidarosdomen har 44 statuer av Gustav Vigeland i dag.

FOTO: VIGELAND-MUSEET

Gustav Vigelands klassereise:

- I 1884 reiste den 15-årige Gustav Thorsen fra Sørlandet til Kristiania for å gå i treskjærelære. Faren var møbelsnekker, med svenner og lærlinger. I dette håndverkmiljøet vokste han opp.
- I februar 1889 la han fram sine skisser for billedhugger Brynjulf Bergslien, som ble Vigelands læremester og en av de første til å bidra med økonomisk støtte til ham. Da hadde Gustav Vigeland vært uten fast arbeid siden julaften 1888.
- I 1892 ble Sophus Larpent en viktig støtte-spiller.
- I 1921 gav Gustav Vigeland bort all sin kunst til Oslo kommune. Kommunen bygde så et atelier og en leilighet til ham i Nobels gate 32, i utkanten av Frognerparken. Dette er i dag Vigeland-museet.

Fakta om Gustav Vigeland (1869–1943):

- Gustav Vigeland ble i Mandal kirke døpt Adolf Gustav Thorsen, men skiftet senere navn til Gustav Vigeland etter stedet Vigeland, hvor han bodde i barndommen.
- Gustav og Emanuel Vigelands barndoms-

hjem, Vigeland Hus, er åpent for publikum i sommersesongen. Vigeland Hus er i dag en del av Mandal museum og Vest-Agder museum.

- I Oslo står Vigeland-museet som Norges fremste formidler av Gustav Vigelands kunst.
- Vigeland-museet inneholder også Gustav Vigelands leilighet og urne.

Fakta om Vigelandsparken:

- Skulpturpark på Frogner i Oslo med over 200 skulpturer laget av Gustav Vigeland.
- De mest kjente skulpturene er Fontenen, Sinnataggen, Monolitten og Livshjulet.
- Vigelandsparken er en av Norges mest besøkte og populære turistattraksjoner.
- Vigelandsparken ble fredet av Riksantikvaren i 2009.

Fakta om Vigelandjubileet:

- I 2019 markerer Vigeland-museet og Oslo kommune at det er 150 år siden Gustav Vigeland ble født.
- Jubileumsutstillingen *Paralleller. Gustav Vigeland og hans samtidige*, har offisiell åpning den 11. april, på Gustav Vigelands fødselsdag.

Utstillingen er åpen for publikum fra og med 12. april og vil inneholde verker av for eksempel Auguste Rodin, Constantin Meunier og Antoine Bourdelle.

- Gustav Vigeland er kanskje mest kjent for Vigelandsparken, men i sin samtid var han også en anerkjent portrettkunstner og lagde byster av sin tids mest kjente mennesker, som komponisten Edvard Grieg, kvinnesakskvinnen Åsta Hansteen, forfatteren Knut Hamsun, polfarer Fridtjof Nansen og forfatter Henrik Ibsen.
- Gustav Vigeland er også kjent for sine flotte monumenter rundt i hele landet, blant annet Abel-monumentet i Stottsparken.
- Gustav Vigeland jobbet ved Nidarosdomens restaureringsarbeider.
- I det nasjonale Vigelandjubileet, samarbeider Vigeland-museet med en rekke kulturaktører for å sikre et innholdsrikt år for publikum. Blant annet skal Trondheim Kunstmuseum (TKM) vise en Vigeland-utstilling i 2019, det samme gjør Thielska Galleriet i Stockholm.
- Vandreutstillingen *Gustav Vigeland. Angsten står i sofaen*, vil bli vist ved kulturinstitusjoner over hele landet i 2019 og 2020.

Det umuliges kunst

Historien om Synnøve Findens Ostefabrikk

Hun vokste opp på en gård. Den hadde samme navn som henne: Finden. Og det var ikke noen stor gård. Den ene av tre gårder på en ganske liten jordflekk. Jeg har gått rundt hele jordflekken – det tok ikke mer enn tjue minutter. Der var hun. Ei alminnelig jente i flokken av barn. Noen av søsknene dro til Amerika. De dro ikke fordi de håpet å bli rike. De dro fordi det ikke var plass til alle på garden. Ikke nok mat. Ikke nok jord. De dro i håp om å overleve.

Jordflekken var innrammet av urolig hav på den ene sida og en bratt fjellskrent på den andre. Legen kom når det var vær til det. Ofte kom han ikke. Livet var usikkert.

Synnøve ble også blant dem som dro. Men ikke lenger enn til Stavanger. Der fikk hun seg en meieristutdannelse. Det var ikke store greiene, noen kurs i behandling av melk, kyr og ost. Utstyrt med en meget kortfattet attest dro hun fra Stavanger østover til Stange på Hedmarken, og havnet til slutt i Oslo. Pen var hun ikke, men sterk og arbeidsom. Flink med osten, sto det i attestene hun fikk. Så mye annet utmerket hun seg ikke med.

Hun jobbet i en kolonialforretning i Oslo. Den gangen laget slike forretninger en del av produktene selv.

Et vel kjent produkt var pultosten. Den ble laget av gammel gauda og andre osterester, malt sammen med vann, salt og karve. Ikke en ost det sto respekt av. Men med mye smak.

Synnøve var ugift, og ingen har noen sinne antydnet at det dukket opp menn i livet hennes. Men da hun var godt over førti, møtte hun en kvinne. De kom i snakk på en båttur i Oslofjorden, og noen dager etterpå stilte Synnøve med sine to koffert utenfor loftsleiligheten i Møllergata der denne kvinnen, ei enke i trettiårene med en datter på elleve, jobbet som vaktmester.

Pernille Holmen var uekte barn, en stor skam den gangen, hadde jobbet på kafé og truffet drømmemannen, som var en flottenfeier med egne biler og et firma. De giftet seg, fikk

Evy, fikk en sønn også, Håkon, som døde ikke lenge etter fødselen. Om trent samtidig døde mannen, Martin Edvin, av spanskesyken. Pernilles velstand ble fra år til år mer og mer fattigdom. Datteren puttet avispapir i skoene når det ble slitt hull på sålene. Strevet for å finne inntektsgivende arbeid ble utmattende.

Hva så de i hverandre, de to? Synnøve Finden – bygdejenta som hadde havnet i matvarebransjen. Pernille Holmen – lykkejenta som hadde mistet prinsen og ikke lenger visste hva morgendagen ville bringe?

De delte leilighet og seng, og om natta la de planer. Sammen ga de hverandre det pågangsmotet begge hadde manglet da de var alene. Pernille Holmen ville starte kafé, Synnøve Finden ville lage pultost. Ekte, or-

Ostefabrikken i Arilds vei 1 på Kjelsåsplatået.

FOTO: ESTHER LANGBERG

dentlig kvalitetsost. Synnøve Finden vant. Men kanskje var det et kompromiss, for fabrikken skulle ha et mål. Den skulle være til Guds ære. Pernille Holmen var blitt personlig troende, brennende overbevist om at Gud gjennom den tidligere sjømannen Erik A. Nordquelle hadde vist den rette vei.

Alt osten kunne bringe av overskudd skulle gå til misjon, evangelisering og forkynnelse i De frie venners ånd. Det var navnet på bevegelsen Nordquelle hadde stiftet, og bevegelsen alle som ble ansatt i fabrikken Synnøve Finden, var pålagt å oppsøke hver søndag. Hva deres lønn angikk, sto

det en kollektbøsse på kontoret. Når de unge pakkerskerne hadde fått sine sedler og mynter, måtte de stoppe der på veien ut.

Hvem hadde æren for at det gikk så bra? To kvinner starter en ostefabrikk på Vålerenga i 1928, i et arbeiderstrøk og i en tid der arbeids-

løsheten er høy og levevilkårene usikre, økonomien elendig. Ingen av dem hadde greie på forretninger, ingen hadde særlig mye penger. De var over sin første ungdom. Pernille Holmen hadde sverget ved sin manns dødsleie at hun aldri skulle ta noen ny mann, Synnøve Finden var ikke interessert. De søkte ikke hjelp hos noen. Deres fellesskap var et arbeidsfellesskap. Pernille vasket, Synnøve laget osten. Hun hadde fanget opp at i Sveits puttet de osten i små bokser. Det gjorde ingen i Norge, så hun ble den første. De gikk rundt i nabolaget med kofferter full av de små boksene, og da omsetningen økte, ansatte de unge døtre av bekjente i menigheten. De ble satt til å pakke stadig flere ostebokser. De fant en mann med en kjerre som var villig til å frakte osten. Det var en kortvarig lykke, han jobbet noen uker, så forsvant både han og kjerra.

Synnøve Finden gikk til Sætre kjeksfabrikk og fikk et samarbeid: Osten hennes ble presentert for husmødrene servert på Sætres kjeks. Et par artikler i noen Oslo-aviser kan nok også ha vært et resultat av hennes markedsføring.

Ellers var ikke reklame deres ting. Enten var det etter deres syn bortkaste-

Synnøve Finden og Pernille Holmen.

FOTO: ESTHER LANGBERG

Synnøve Finden med personalet overværer lasting av ost for varelevering i Oslo.

FOTO: ESTHER LANGBERG

de penger, eller så var det i strid med Nordquelles forkynnelse. Fabrikken begrenset seg til små rubrikkannonser i menighetsbladene.

Uansett, det gikk bra. Omsetningen økte. De to damene kjøpte bil og ansatte en sjåfør. De kjøpte bygning-

gene de leide i Danmarksgata – og utvidet virksomheten til Kjelsås. Kjøpte to villaer der. Skaffet seg ansatte de innlosjerte i hybler og leiligheter i husene de hadde skaffet seg. Etter arbeidstid ble arbeiderne benket rundt middagsbordet og fikk mat servert

av kokka de hadde ansatt. Å jobbe i Synnøve Findens Ostefabrikk var ikke bare en jobb, den var noe som angikk hele livet. De unge kvinnene skulle ikke bare stille opp på fabrikken. De var en del av familien, og selv husker jeg at jeg – i kraft av å være Pernille

Holmens barnebarn – ble pålagt å kalle dem tanter og onkler. Alle som en.

I sommerferien ble de ansatte puttet inn i bilene som ellers ble brukt til å frakte ost – og så dro de på evangeliseringsturné. Sto på en voll, sang

åndelige sanger og vitnet om frelsen i Jesus Kristus.

I 1940 ble det stopp. Fra 35 ansatte, med et vell av produkter og en hel liten park av biler, med en distribusjon dels gjennom meierier og grossister, dels via egne sjåførere nedover mot

Sørlandet og oppover til Hedmarken, måtte virksomheten redusere. Det var umulig å skaffe nok råstoff. Tyskerne hadde førsterett på alle melkeprodukter, og Synnøve Findens Ostefabrikk ble plassert bakerst i køen. Der hadde Norske Meieriers Salgssentral – som i

Fra ostefabrikkens produksjonslokale.

FOTO: ESTHER LANGBERG

dag er Tine – alltid plassert dem. Og da krigen var over, var det bare én ansatt igjen. De to damene var slitne, Pernille Holmen hadde fått problemer med balansenerven, Synnøve Finden var blitt sukkersyk og mistet etter hvert synet. De ansatte måtte ta over, men under nøye overvåkning. Alt måtte være som før. Ingen reklame, ingen ombygninger, ingen moderniseringer. Og overskuddet skulle fortsatt gå til Guds sak.

Det gikk, men sakte. Det ble oppoverbakke, det ble press fra Norske Meieriers Salgssentral, det ble innskrenkninger. De to damene døde, men fortsatt skulle alt drives på gamlemåten.

Helt til fabrikken ble solgt ut av familien i 1987, og en helt ny historie kunne begynne.

Forfatter Tor Edvin Dahl er barnebarn av Pernille Holmen og har skrevet tre bøker om ostefabrikken og egen familie. Han skriver i alle sjangre både for barn, ungdom og voksne, samt hørespill og manuskript for TV-filmer og TV-serier.

Synnøve Finden på trappen utenfor fabrikken.

FOTO: ESTHER LANGBERG

Byen som skapte en «landsfader»

Einar Gerhardsens reise fra fattigkår til Kongens bord

Da Kong Haakon gikk i land på Honnør Brygga i Oslo den 7. juni 1945, ble han møtt av store, jublende folkemasser. Ved kaiene blåste skipsfløyten sine dype, hule klang. Havna, Rådhusplassen og gatene rundt var fylt av festkledde mennesker i bunader, dresser og uniformer. Nøyaktig fem år var gått siden kongen og regjeringen hadde flyktet fra Nord-Norge. Eksilet var endelig over. En ennå ganske ukjent mann ledet kongemottakelsen. 48-årige Einar Gerhardsen hadde noen uker tidligere sluppet ut fra sitt krigsfangenskap og hadde inntatt posisjonen som Oslos ordfører. Etter kronprinsens og kongens taler ved ærespaviljongen på kaia fulgte Gerhardsen kongen opp mot Rådhustrappen. Gerhardsen hadde som barn bodd i det gamle arbeiderkvarteret i Vika, kun noen steinkast unna der han nå gikk med trygge skritt ved siden av landets statsoverhode. Den fysiske avstanden til hans barndoms trakter var kort, men den sosiale kontrasten mellom sin arbeiderklasseoppvekst og den samfunnsposisjonen han var i ferd med å få var enorm. Gerhardsen sto på randen av sitt virkelige gjennombrudd i norsk politikk. Hvordan kom han hit?

Arbeiderklassegutt i Kristiania

Einar Olsen ble født i 1897, og skiftet først senere navn til Gerhardsen etter sin far Gerhard. I hans første leveår flyttet familien mye rundt i byens arbeiderstrøk. I sine erindringer trakk han særlig fram inntrykk av fattigdommen som hadde preget Enerhaugen, Lakkegata og Vika da han bodde i disse områdene.¹ I 1909 flyttet familien til Majorstuen, hvor de ble boende. Familiefaren arbeidet i Veivesenet og som rodemester hadde han ansvar for vedlikeholdet av veiene i en rode (område) av byen. Etter

folkeskolen tok Einar sin fars yrke og kom med i arbeiderbevegelsen gjennom Veivesenets arbeiderforening.

Fra Gerhardsen var 17 til 21 år raste første verdenskrig i Europa og svekket troen på samfunnets evne til å forbedre seg innenfra. Med millioner av mennesker forlagt i verdenskrigens inferno, lød det etablerte samfunnets bedryelse om fremskritt og sivilisasjon hult. Spesielt falskt lød det for arbeiderklassen, som i disse årene opplevde massearbeidsledighet og økte levekostnader. Selv om Norge ikke deltok i krigen, ble landets ek-

sportøkonomi og skipsfart sterkt berørt. Etter krigens avslutning fortsatte problemene. I disse årene opplevde folk i fullt arbeid en viss lønnsøkning, men matprisene økte mer. Det betød like hardt arbeid, men mindre mat på bordet for familiene. Arbeidsledigheten var stor blant Gerhardsens jevngamle. Følelsen av urettferdighet stakk dypt, særlig blant de unge, som rettet sin aggresjon mot det økonomiske og politiske systemet. Den unge veiarbeideren fra Kristiania med det faste blikket var blant dem som ville bryte tvert med det gamle, fordervede

Oslos ordfører ønsker kongefamilien velkommen hjem.

Ved Oslo Rådhus, 7. juni 1945.

UKJENT FOTOGRAF

samfunnet. Einar Gerhardsen ble glødende revolusjonær.

Revolusjonær ungdomstid

I Kristiania Arbeidersamfund fant Gerhardsen sammen med likesinnet ungdom. Samfundet var et sted hvor livet «så meningsløst det var, allikevel fikk en mening». Der fant arbeiderungdom som ham andre å drømme, håpe og hate sammen med, fortalte Gerhardsen senere.² Han ble oppfattet som en stille type i begynnelsen – alvorlig, men sulten på kunnskap. Etter hvert gjorde han seg bemerket i debatter. Den store radikale opprøreren Martin Tranmæl, ungdommens helt, la tidlig merke til ham. I 1918 tok han kontakt etter et møte i Sagene Arbeidersamfund. Sammen tok de trikken mot sentrum av Kristiania og snakket om sin felles interesse for friluftsliv. Øyeblikket markerte starten på et langt og varmt vennskap. Turene i Nordmarka ble mange og det ble alltid diskutert politikk.

Tranmæls store politiske gjennombrudd kom samme år. Han ble sekretær i Arbeiderpartiet, et symbol på den revolusjonære vinden som blåste gjennom norsk arbeiderbevegelse. «Den nye retning» overtok hegemoniet i partiet, og forkastet den tradisjonelle sosialdemokratiske linjen.

Partiets nye makthavere ønsket et revolusjonært brudd med det bestående samfunn, fremfor gradvise reformer innenfor det kapitalistiske samfunn. Kommunistene i Russland, som gjennomførte sin oktoberrevolusjon i 1917, viste at et fullstendig brudd med systemet var mulig. Sosialismen fremsto ikke lenger som en fjern drøm, men som håndfaste realiteter. I 1919 meldte Arbeiderpartiet seg inn

i Den kommunistiske internasjonale (Komintern).

Sommeren 1920 fikk Gerhardsen se den unge «arbeiderstaten» Sovjet-Russland med egne øyne, som delegat til internasjonalens andre kongress i Petrograd og Moskva. Han så Vladimir Lenin tale og opplevde et sterkt, levende fellesskap med kamerater fra hele verden. Han var en del av noe stort. Da Gerhardsen kom hjem

Barn i gatene i det gamle Vika (Pipervika), ca. 1910. Einar Gerhardsen bodde her tidlig i barndommen, i et område preget av fattigdom og sosial nød.

FOTO: JOHANNES HOLMSEN

til Kristiania på sensommeren, var han fast bestemt på å gjøre sitt for å kjempe for kommunismen i sitt eget hjemland.

En «vordende folkekommissær i sovjetrepublikken Norge» ble Einar Gerhardsen kalt da han fra høsten 1920 ledet Samfundslaget – ungdomslaget i Kristiania Arbeidersamfund.³ Gerhardsen arbeidet fra første stund for å sløyfe dansekveldene, som hadde

lokket mange unge til Samfundslaget. Revolusjon, ikke lek, skulle stå på programmet. Dette var særdeles lite populært blant medlemmene, som forlot laget i hopetall. I Gerhardsens første år som formann hadde laget en tilbakegang på 286 medlemmer. Høsten 1921 var det kun 36 igjen. Organisasjonen var kokt ned til en hard kjerne av dedikerte kommunister, helt i tråd med Lenins prinsipper.

Våren og forsommeren 1921 var Norge rammet av storstreik. På havna i Kristiania kjempet streikende arbeidere mot politi med planker og jernspett. Ved sine barrikader ble de møtt av ridende politi, pisk og køller. Einar Gerhardsen gjorde seg bemerket utenfor Aftenpostens lokaler i Akersgata. Ifølge avisens eget referat skal han «under voldsomme geberder med ophisede ord» foran en folkemasse ha gjort oppmerksom på at man ikke lenger ville tåle avisens skriverier: «Næstegang arbeiderne gik til kamp skulde de tage med sig dynamit fra arbejdspladsen, og da fik de vogte sig de som sat der inde bak 'Aftenposten's' vinduer.»⁴ Det hele endte med arrestasjon og en natt i forvaring. Politiet foretok en husundersøkelse i hans hjem på Majorstuen, hvor han bodde med broren Rolf og foreldrene. «Dynamittmannen» Einar Gerhardsen vedtok en bot på hundre kroner.

At denne unge samfunnsstormeren skulle fremstå nasjonalt samlende to tiår senere kan virke utrolig, men vitner om de store endringene som imellomtiden hadde skjedd i norsk politikk – og da særlig i Arbeiderpartiet.

Veiarbeidere i Københavngata på Rodeløkka, 1910. Einar Gerhardsen var sønn av en rodemester i Veivesenet og tok selv sin fars yrke i 1915. Gjennom veiarbeidernes fagforening startet han sitt lange liv i arbeiderbevegelsen. (Negativet har en skade i venstre halvdel.)

UKJENT FOTOGRAF

Einar Gerhardsen. Utsnitt av montasje med medlemmer av Oslo Formannskap, 1935-37.

UKJENT FOTOGRAF / ARBEIDERBEVEGELSENS ARKIV OG BIBLIOTEK

Mot sosialdemokrati

Arbeiderpartiet brøt med Komintern i 1923, og et betydelig mindretall gikk ut og dannet Norges Kommunistiske Parti (NKP). Arbeiderpartifolk hevdet imidlertid bastant at det var det sanne kommunistiske partiet i Norge. Den påfølgende tiden var preget av kamp om fagforeninger og partiorganisasjo-

Einar Gerhardsen holder appell, 1935.

UKJENT FOTOGRAF / ARBEIDERBEVEGELSENS ARKIV OG BIBLIOTEK

ner – og om fysiske lokaler. Følelsene herjet, og kampen ble bitter. Bruddet med Komintern og kløyvingen av Arbeiderpartiet var harde slag for medlemmer og ledere på alle nivåer i den norske arbeiderbevegelsen. Gamle venner, som i årevis hadde kjempet side om side, var med ett blitt fiender. Likevel var de ideologiske skillene

langt fra tydelige. «Jeg tror det må være rett å si at de stort sett hadde samme politiske grunnsyn. Når de kom til å skille lag, hadde det mange tilfeldige årsaker», skrev Gerhardsen senere om de stridende partene.⁵

Arbeiderpartiet holdt på sin revolusjonære linje utover 1920-tallet, men revolusjonen forsvant i horisonten. I 1927 kom sosialdemokratene, som hadde forlatt partiet i protest mot Komintern-forbindelsen, tilbake i partiet. Etter noen år med betydelige indre spenninger i partiet, vendte det seg mot en pragmatisk krisepolitikk i kjølvannet av krisen i verdensøkonomien. Gerhardsen synes å ha vært skeptisk til vendingen mot sosialdemokrati i starten, men gikk etter hvert fullt inn for den i den politiske hverdagen. I de neste årene fokuserte han på organisasjonsbygging fremfor å prege de store politiske linjer i partiet. I 1935 inntok partiet regjeringkontorene under Johan Nygaardsvold. Arbeiderpartiet vokste, og medlemmene strømmet til. Gerhardsen var ennå ingen kjent rikspolitiker, men en sentral mann i partiets indre liv – både i sentralstyret og i Oslo-partiet. Han bidro til å bygge et sammensveiset parti av lojale partikamerater. Einar Gerhardsen giftet seg med Werna Julie Christie i 1932, og de

etablerte familie. De hadde møttes i partisammenheng i Oslo, som byen nå het. Einar Gerhardsens lange rekke med verv i denne tiden ga ham både sterkt innflytelse og en solid politisk forankring i byen som var et maktens sentrum i Arbeiderpartiet. Det var i Oslo han alltid skulle ha sin politiske base, og utover tiåret konsoliderte han sin posisjon i hovedstaden. «Jo, det var en lykkelig tid [...] Jeg tror jeg kjente personlig praktisk talt hver eneste en av de aktive innenfor arbeiderbevegelsen i Oslo», mintes han senere.⁶

Nøkkelperson i det gryende motstandsarbeidet

Da tyskerne angrep Norge morgenen 9. april 1940 tok Einar Gerhardsen ledelsen blant partifolkene som møttes i *Arbeiderbladets* redaksjonslokaler på Youngstorget. Det ble besluttet at frivillige i partiorganets redaksjon skulle evakuere byen for å forsøke å trykke en nyhetsutgave et sted nord for byen, hvor regjeringen, kongen og Stortinget hadde flyktet for å unnslipe den tyske militærmakten. Avisens redaktør og partiets mest fremtredende leder gjennom to tiår, Martin Tranmæl, synes ikke å ha reagert på at Einar Gerhardsen grep ledelsen i denne krisesituasjonen. Krigens skulle

visse hva som bodde i Gerhardsen, og Tranmæl var neppe blant dem som ble overrasket. Han hadde mange år i forveien sett det store menneskelige potensialet i Gerhardsen. Krigsårene skulle da også bli tiden da Einar Gerhardsen overtok sin politiske læremesters posisjon som partiets ledende skikkelse.

Den 7. juni evakuerte regjeringen og kongen til Storbritannia fra Nord-Norge. Einar Gerhardsen vendte

tilbake til Oslo. I den første tiden i hovedstaden ble han nektet å oppta sine politiske stillinger av okkupasjonsmakten, men fortsatte for en stund å spille en koordinerende bakgrunnsrolle. Utover det politiske skyggearbeidet jobbet han i Veivesenet.

I slutten av september satte Reichskommisar Josef Terboven en stopper for alle forhandlinger om et norsk riksråd. Alle norske partier, unntatt Nasjonal Samling, ble oppløst. Enhver

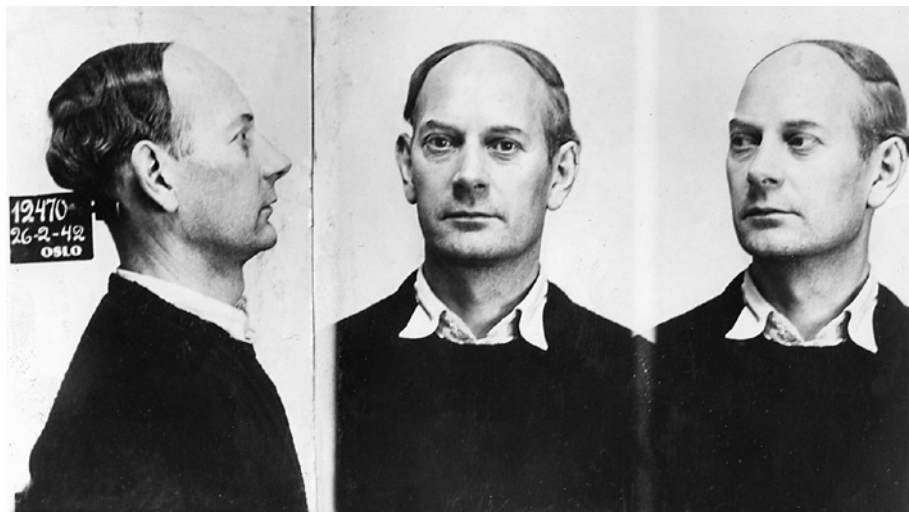

Det gamle Kristiania Arbeidersamfund, ca. 1910. Under og etter første verdenskrig var Gerhardsen aktiv i radikaliseringen av samfunnets ungdomslag.

UKJENT FOTOGRAF

virksomhet til støtte for Nygaardsvolds eksilregjering var strengt forbudt. Kunngjøringen gjenskapte de rene linjer mot okkupasjonsmakten. Situasjonen ble enklere, ifølge Einar Gerhardsen som selv hadde spilt en skjult bakgrunnsrolle i de strandede forhandlingene: «Hver nordmann ble stilt overfor valget: Ja eller nei til tysk og norsk nazisme. Nå var det ingen vei utenom.»⁷ Dagen etter at Terboven holdt sin tale, var representanter for Arbeiderpartiets sentralstyre samlet i all hemmelighet. Einar Gerhardsen ledet det illegale styret. Partiet skulle ta opp kampen.

Denne høsten kom motstandsarbeidet i gang i Norge, med Einar Gerhardsen som en sentral aktør. Siden Oscar Torp var i London, hadde Gerhardsen rykket opp som Arbeiderpartiets fungerende formann. Med sin enorme kontaktflate i Oslo og kontrollen over pengestøtten fra regjeringens representant i Stockholm ble han en nøkkelperson. Høsten 1940 kom han også inn i den spirende hjemmefronten. Fronten besto av ledende samfunnstopper – høyesterettsdommere, offiserer, direktører og professorer. Det var første gang Einar Gerhardsen opplevde virkelig samhørighetsfølelse med mennesker utenfor arbeiderbevegelsen. I krigens skygger vokste

Arrestasjonsbilder av motstandsmannen Einar Gerhardsen. Påsken 1942 ble han sendt til konsentrasjonsleiren Sachsenhausen i Tyskland.

FOTO: ARBEIDERBLADET / ARBEIDERBEVEGELSENS ARKIV OG BIBLIOTEK

det frem et kjempende fellesskap av mennesker som før krigen hadde stått hverandre fjernt – sosialt og politisk. Til tross for ulike utgangspunkter delte de nå et skjebnefellesskap og en nasjonal pliktfølelse. I dette borgerlig pregede miljøet satt Einar Gerhardsen på mest politisk og organisasjonsmessig erfaring – og tok styringen.

I fangenskap

Etter en periode med relativt fredelig okkupasjon av Norge, intensiverte tyskerne sin politiske undertrykkelse i september 1941. Einar Gerhardsen var blant de første som ble arrestert

og han kom til å tilbringe resten av krigen i konsentrasjonsleiren Sachsenhausen ved Berlin og Grini-leiren i Bærum. Den første tiden i Sachsenhausen var særlig brutalt, men Gerhardsen overlevde under ekstreme forhold preget av sult, sykdom og hyppige dødsfall blant fangene. I 1944 ble han sendt tilbake til Grini. Hitlers imperium sang på siste verset. Tiden var inne for å forberede seg politisk på frigjøringen. «Det var først da *Einar Gerhardsen* i september 1944 kom tilbake fra Tyskland til Grini, at det kom fart i den politiske virksomheten», skrev medfangen Olaf Solumsmoen i

tilbakeblikk noen år etter krigen.⁸

Gerhardsen ble raskt en drivende kraft i de politiske drøftelsene på Grini. Han hadde et enormt nettverk blant fangene – både i borgerlige kretser og i arbeiderbevegelsen. Gerhardssens imponerende organisasjonstalent ble i krigens siste måneder utnyttet til fulle. Fremtredende representanter for alle ikke-nazistiske partier var med i diskusjoner, og samarbeidsviljen var stor. Grini var som et Norge i miniatyr, mintes Gerhardsen senere: «Alle politiske partier, alle yrkesgrupper, alle næringer, alle landsdeler var representert [...] Vi hadde god tid, og vi kunne neppe bruke tiden bedre enn til å drøfte fremtidsoppgavene.»⁹

Mellomkrigstidens polarisering og uforsonlighet var et tilbakelagt kapittel. Det nye Norge skulle bygges i fellesskap, og partiene skulle samles om et felles program for gjenoppbyggingen. Fellesprogrammet ble virkeliggjort etter frigjøringen 8. mai 1945. En betydelig del av grunnlaget ble lagt i forhandlinger og diskusjoner på Grini, med Einar Gerhardsen som sentral aktør.

En mann i vinden

Da Einar Gerhardsen slapp ut av fangenskapet kom han raskt tilbake til politiske virksomhet. Etter kort tid

ble han ordfører i Oslo, og i juni tok han Kong Haakon imot ved Honnørbygga. Det ble på dette tidspunktet allerede hvisket om Einar Gerhardsen som en statsministerkandidat for en samlingsregjering. Han hadde en enorm politisk og personlig kontaktflate og nøytt stor tillit. Motstandshelten, krigsfangen, ordføreren og partilederen var en mann i vinden. Noen uker senere var han statsminister.

Eirik Wig Sundvall er doktorgradstipendiat i historie ved Universitetet i Agder og har i flere år arbeidet med arbeiderbevegelsens historie.

*Store deler av denne teksten er lett rediger-
te utdrag fra boken GERHARDSSENS VALG
GYLDENDAL, 2016*

Noter:

- ¹ Gerhardsen, E. (1974), *Unge år – Erindringer fra århundreskiftet fram til 1940*, Oslo: Tiden Norsk Forlag, s. 11–21.
- ² Gerhardsen sitert etter Olstad, F. (1999), *Einar Gerhardsen – En politisk biografi*, Oslo: Universitetsforlaget, s. 23.
- ³ Sitert i samme utgivelse, s. 48.
- ⁴ Sitert i samme utgivelse, s. 51.
- ⁵ Gerhardsen, E. (1974), *Unge år – Erindringer fra århundreskiftet fram til 1940*, Oslo: Tiden Norsk Forlag, s. 186.
- ⁶ Samme utgivelse, s. 257.
- ⁷ Gerhardsen, E. (1970), *Fellesskap i krig og fred – Erindringer 1940–45*, Oslo: Tiden Norsk Forlag, s. 49.
- ⁸ Lange, A. & Schreiner, J. (Red.) (1947). *Griniboken, bind to*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, s. 357.
- ⁹ Gerhardsen, E. (1970), *Fellesskap i krig og fred – Erindringer 1940–45*, Tiden Norsk Forlag, s. 119.

Litteraturliste:

- Gerhardsen, E. (1970), *Fellesskap i krig og fred – Erindringer 1940–45*, Tiden Norsk Forlag
- Gerhardsen, E. (1974), *Unge år – Erindringer fra århundreskiftet fram til 1940*, Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Gerhardsen, R. (1967), *Einar Gerhardsen – som en bror ser ham*, Oslo: H. Aschehoug og Co (W. Nygaard).
- Lange, A. & Schreiner, J. (Red.) (1947). *Griniboken, bind to*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Olstad, F. (1999), *Einar Gerhardsen – En politisk biografi*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Sundvall, E.W. (2016), *Gerhardsens valg – Arbeiderpartiets tunge avskjed med Sovjetunionen, 1917–49*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

«Ditt liv har vært et eventyr
– fra en liten visergutt til en av landets største diktere»

Om Sagenegutten som ble østkantens dikter

Da Oskar Braaten fylte 50, hadde ikke vennen Johan Falkberget anledning til å komme i bursdagen. Men han skrev en hilsen der sitatet i overskriften er hentet fra.¹ De hadde begge gjort eventyrlige klassereiser, Falkbergets startet på Røros, mens Braatens begynte i Sandakerveien 12. Han skulle bli både teatersjef ved Det Norske Teatret og en berømt forfatter.

Sandelig ingen mangel!

Oskar Braaten ble født i 1881. Faren var reist til Amerika. Den ugifte moren til Oskar finner vi igjen i forhørsprotokollene hos Kristiania Fattigvesen. Her er hun oppført med «hjemstavnsrett», hun hadde bodd to år i byen. Dermed ble hun regnet som «verdige trengende» og kunne være på Kristiania Fødselsstiftelse ved nedkomsten. Hun var en av dem som vandret barfot fra bygda til byen, med skoene i et knytte for å spare dem til hun skulle søke tjeneste. Hun fikk først huspost og så ansettelse ved fabrikk: Hjula veveri og senere Vøiens Bomuldsspindleri, ved Beierbrua.

Oskar og moren flyttet senere til «Hjemmet» i Holsts gate 2. Der delte de og søsteren Hanna kjøkken med

nabofamilien. Han beskriver selv hvordan de hadde to søner med hver sin tallerkenhylle, hver sin brøddunk, men bare én komfyr: «[...] men det var to ilegg i den, vi hadde hver vår ovnsdør, så det var sandelig ingen mangel».²

Oskar Braatens mor framstår som en sterk og uredd skikkelse både i det selvbiografiske stoffet og i diktningen: «Det er så rart med hu mor. Hu er aldri redd, hu blir aldri fjamsen», tenker lille Jonny i romanen *Ulvehiet*. Når Oskar Braaten først kom til Holsts gate 2, var det en skremmende opplevelse. Den store murgården var som en maurtue, og Oskar ble overmannet av ungene som kom for å se på nykommeren. Han ville rømme, men «[...] da kom det gudskjelov et menneske i

porten. Det var a mamma». Marie syntes kanskje at sønnen var en underlig skrue, for ofte kunne han sitte oppe hele natten med bøkene. Den samme forundringen skildres i *Ulvehiet* når moren til Jonny observerer de boklige eskapadene til sønnen: «Trur du at du har godt av å lesa så mye, Jonny? [...] Verdenshistorie og geografi og naturfag og regnebok! Er ikke gutten ferdig med slikt tøys nå, [...]!»³

Holdningen til moren i *Ulvehiet* speiler nok skepsisen som møtte de som brøt med det «kollektivet» fabrikkarbeidernes liv var innordnet i. Knut Kjelstadli beskriver hvordan lønnsarbeiderne hadde sine «klasse-spesifikke habitus», sosiale og fysiske livsrammer, både på arbeidsplassen, i familien og i nabolaget: «For at famili-

Oskar Braatens barndomshjem i Sandakerveien 12, fotografert i 1961.

UKJENT FOTOGRAF

en skulle overleve, krevdes disiplin og at alle skjøttet sitt. Utenom familien møtte individene andre kollektiver, først og fremst i nabolaget. Mange skikker formidlet den lærdommen at en ikke skulle vokse ut av, bryte ut av fellesskapet, for eksempel ved at det ble kontrollert hva slags klær folk gikk med»⁴

Støttespillere og forbilder

Etter avsluttet skolegang i 1896, fikk Oskar Braaten jobb i et boktrykkeri. Deretter ble han visergutt hos Bertrand

Jensen, som drev bokhandel, antikvariat og var landsmålsforlegger. Klientellet til Jensen bestod blant annet av forfattere som Rasmus Løland, Per Sivle og selveste Arne Garborg. Løland ble et forbilde som Oskar kunne identifisere seg med, han liknet både i det ytre (brukte ullkrage og skyggelue), og i bakgrunn (han hadde kun folkeskole å skryte av og kom fra enkle kår). Kan-skje det nettopp er her, i møtet med en som både likner og ikke likner ham selv, at vendepunktet i livet kommer?

Eller er det allerede når han får det glimrende vitnemålet fra læreren sin?

I 1903 debutterer Oskar Braaten som forfatter med novellen «Dømd». Den handler om en gutt med tuberkulose og hans kvaler om å dø fra moren. Hvem skal sørge for henne når han er borte? Tematikken viser godt hvordan menneskene i arbeiderklassen til enhver tid er avhengig av å kunne selge arbeidskraften sin for å ha et eksistensgrunnlag. Andre utveier finnes ikke.

Portrett av Oskar Braaten, ukjent årstall
FOTO: EIVIND ENGER / NASJONALBIBLIOTEKET

Oskar Braaten med krans ved graven til forfatter Rasmus Løland i Asker, 1925.
UKJENT FOTOGRAF

Arbeiderklassedikter, men ingen agitator?

Braaten skrev om fabrikkarbeiderne uten å drive direkte politisk agitasjon. Kvinnesakspionér og litteraturkritiker Fernanda Nissen roste Braatens skildringer, men savnet en skarpere politisk tone i en tid da arbeiderbevegelsen hadde vokst seg sterk. Det politiske ble ved en anledning trøblete for Braaten. Romanen *Borgen*, (1915) handler om en leiegård ved Akersel-

va. («Borgen» var for øvrig kallenavn på gården i Holts gate også.) Den er i skral forfatning og derfor tilbyr fabrikk- og gårdeieren arbeiderne bedre kår i landlige omgivelser, i en «egne-hjem-koloni» på Oppsal (hvor Braaten også en tid bodde). I samme roman opptrer en agitator, arbeiderføreren, som mener arbeiderne er blitt lurt, at de svikter sin egen kamp. Agitatoren blir framstilt som sterkt karikert, mens fabrikkeieren blir

«hevet til skyene», slik forfatterkollega og litteraturkritiker Helge Krog hevdet. Det førte til at Braaten fikk i det glatte lag av venstresiden, som Braaten selv egentlig bekjente seg til, uten at han var «socialist». Det er ikke flagg, faner, arbeiderforeninger og politisk oppvåkning som blir tema hos Braaten, i stedet ligger samfunnskritikken innbakt i person- og miljøskildringene.

Heimstad-diktning på arbeidernes virkelige språk!

På slutten av 1800-tallet vokser det fram en kunstnerisk motstand mot storbycivilisasjonen og fremmedgjøringen. På tysk kalles det «Heimatkunst», i Norge hjemstavns- eller

heimstaddiktning. Kunstnere og diktere som Edvard Munch og Sigmund Obstfelder skildrer og skriver om hvor underlig alt er, i storbyen. Oskar Braatens forfatterskap vokser fram mer som et resultat av enn en reaksjon på den urbane levemåten.

Og han hører så inderlig hjemme her i byen! Han som skriver poetisk om den forurensede Akerselva:

«[...] De har aldrig staaet paa Beierbrua de, ser du, og set dig i hvit skumsprøit. Har aldrig ofret en tanke paa hvordan du ser ut, naar du seiler ut fra mor din,

Fabrikkmiljøet ved Beierbrua på Sagene, med Hjula Veveri og Glads mølle i 1962. Arne Durbans byste av Oskar Braaten til venstre.

FOTO: ERLING N. CHRISTIANSEN

«den fagre Maridal», ren og frisk som en ungjente. Det er bare ett av dine ansigter de kjender. De har bare sett dig der du trøtt og tung og seig driver ut i fjorden, grøn og rød og blaa efter farvene fra fabrikkene, stinn av søle og gurme fra kloakkene. Og saa trækker de paa akslene og sier æsj! Sier æsj til dig, den nyttigste og mest arbeidssomme elv i hele Norge»⁵

Flere av litteraturkritikerne som anmeldte Braaten hadde innsigelser når det gjaldt språket. Skuespillet *Ungen* kom ut på landsmål i 1911. Stykket fikk glimrende kritikker på grunn av de livfulle og realistiske skildringene. Men så var det språket igjen: «[...] hvor i verden man nå vil si at dette språket snakkes eller ei – blant arbeiderne i Kristiania er det da iallfall ikke! Neste gang bør Oskar Braaten gå et skritt videre i realisme og gjengi sine arbeidere med deres virkelige språk!» (jf. litteraturkritiker Einar Skavlan).⁶

Braaten skrev på landsmålet helt fram til 1916, da han gikk over til bokmål som bar preg av dialekten på østkanten.

Ut av byen – og tilbake igjen

Oskar Braaten vurderte etter hvert å forlate sin barndoms by og flytte til Trysil, der han hadde hytte, og enda mer knyttet til stedet ble han da dat-

teren Berit i 1937 giftet seg med en Trysilgutt. Han hadde i sin tid kjøpt hyttetomta av sin nære venn, forfatteren Sven Moren, for øvrig far til Halldis Moren Vesaas. Her ble han også venn med Johan Falkberget.

I fortellingen «Alene» utgitt i 1942 beskriver han hvor vanskelig det var å konsentrere seg om skriveingen når han hele tiden blir forstyrret, ikke av urban ståk og støy, men av myggen! «[...] Jeg var alene; så alene som noe menneske kunde bli. [...] – Når jeg skriver at jeg var så rent aldeles alene, så er nå ikke det så bokstavelig sant som alt det andre jeg har skrevet i mitt lange liv. Myggen svermet omkring mig og holdt mig med selskap, den summet og sang og satte sig på hendene og i nakken og i ansiktet og på anklene og vilde at vi skulde være venner. Jeg protesterte og viftet den vekk og brukte munn, men den elendige trysilmyggen skjønte visst ikke sagedialekten min, [...]»

Det ble aldri noe av flyttingen. I 1939 var han på vei hjem fra hytta da han kolliderte med bussen mellom Elverum og Trysil og omkom.

I dag møter vi Oskar Braaten ved Beierbrua, i form av en byste utført av Arne Durban, avduket i 1961. Her skuer forfatteren ut over fabrikkbygningene og den brusende elva som ga levebrød til moren hans og stoff til

godt og vel 32 litterære verk, området der den eventyrlige livsreisen startet. Sagedialekten og arbeidernes stemmer hadde han med seg i bagasjen – hele veien.

Reidun Anne Johannessen har hovedfag i i nordisk språk og litteratur og er museumslektor ved Oslo Museum/ Bymuseet, der hun har ansvar for programmene i Den kulturelle skolesekken.

Litteratur:

- Braaten, Oskar. 1918. «Akerselven». I *Kristiania*. J.W. Cappelen's Forlag. Kristiania.
- Braaten, Oskar. 1919. *Ulvehiet*. H. Aschehoug & Co. Kristiania.
- Braaten, Oskar. 1942. *Fortellinger*. H. Aschehoug & Co. Oslo.
- Andersen, Per Thomas. 2001. *Norsk litteraturhistorie*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Kjeldstadli, Knut. 2018. *Arbeid og klasse – historiske perspektiver*. Pax Forlag A/S. Oslo.
- Lind, Aage. 1962. *Oskar Braaten*. Aschehoug, Oslo.
- Moland, Tallak. 2011. *Historien om Akerselva*. Christiania Forlag. Oslo.

Andre kilder:

- Skei, Hans H. 2009. «Oskar Braaten». I *Norsk biografisk leksikon*. Lastet ned 01.02.18. https://nbl.snl.no/Oskar_Braaten
- Thingsrud, Leif. «Kjærlighetens konsekvenser». Oslo Byarkiv. <https://www.oslo.kommune.no/OBA/Kjærlighet/Artikler/thingsrud.asp>. Lastet ned 18.12.18.
- Guttormsen, Harry. 2015: «Vil gjenreise Braaten» i *Klassekampen*, nettoutgave. Lastet ned 19.02.18.

<http://www.klassekampen.no/article/20150926/ARTICLE/150929851>

Basso, Aina. 2013: «I Oskar Braatens fotspor», i *Tobias* nr. 1. Nettutgave. Lastet ned 19.02.18. https://www.oslo.kommune.no/OBA/tobias/tobiasartikler/pdf_arkiv/Tobias2013-1.pdf

Dugstad, Jon. 1942: «Vi besøker Oskar Braatens mor». Radioprogram på NRK. Nasjonalbiblioteket. Lastet ned 19.02.18. <https://www.nb.no/nbsok/nb/2e3493f346f7f05fd99a90dacc481a8e?index=1>

Noter:

- ¹ Lind. 1962:139
- ² Lind. 1962:14
- ³ Braaten, 1978:181–182
- ⁴ Kjelstadli. 2018:31
- ⁵ Braaten. 1918:68
- ⁶ Lind. 1962:54

Karikatur av Oskar Braaten tegnet av Fredrik Christian Bødtker for vittighetsbladet «Veslefrik» i 1915.

Klassereise på skrå bredder

To av de fornemste kvinnelige skuespillerne i norsk teater gjennom forrige århundre var Aase Bye og Ella Hval, begge født i 1904. Til tross for at de begge to kom tidlig i kontakt med kreative miljøer, var ikke veien til kjendishoffet en ferdig jevnet sti for noen av dem. Aase Synnøve Bye var datter av kjøpmann Anders Bye fra Nes i Hedmark, moren hennes var fra Sagene. Hun vokste opp i en liten leilighet bak foreldrenes butikk i Vika. Ella Hval (oppr. Ella Signe Quist Kristoffersen) vokste opp i en arbeiderfamilie på østkanten; faren var anleggsarbeider.

I Ruth Kreftings biografi fra 1963, «Skuespillerinnen Aase Bye», gis noen livlige riss fra Aase Byes barndom, med tidlige sterke inntrykk fra Circus Verdenstheater og Tivoli, forlystelsesstedene som så å si var like over gaten for hennes barndomshjem. Huset hun og familien bodde i, daværende Bakkegaten 19, rommet også folk som var ansatt på Nationaltheatret, sydamer og en såkalt korinspektrise, foruten et ektepar som begge var operasangere. Hun fikk teater- og kunstnermiljøet nærmest inn med morsmelken.

Ella Hval bodde fra tidlig barndom til voksen alder på 30 kvadratmeter i Vogts gate 17 på Torshov, med mor, far og fire søsken. Moren hennes var avisbud og vaskekone i tillegg til husmorarbeidet. Forlystelsene på den kanten av byen var først og fremst lek på løkka, kinoen «Regina» og møter

i Frelsesarméen, og det ble ellers å gå ut i arbeidslivet i meget ung alder. Hun utdannet seg til kasserer og bokholder, og det ble hennes første yrke. Om alt dette har hun fortalt selv, bl.a. i sin selvbiografi «*Jeg har alltid hatt vanskelig for å glemme*» fra 1979.

Veien til scene- og kunstnerlivet var nok kortest for Aase Bye. Hun bodde et steinkast fra Nationaltheatret og kjente folk som var ansatt der. Allerede som 9-åring fikk hun være med i «*Tornerose*» på teateret der hun skulle debutere offisielt ti år senere, som Solveig i «*Peer Gynt*». Ella Hval gjorde sine første skritt mot teaterkarrieren i Arbeiderbevegelsens amatørteater, Samfundsteatret, der hun ble så pass lagt merke til at det kom tilbud fra Chat Noir. Da var hun allerede enke etter dikteren Rudolf Nilsen.

Gjennombruddet kom altså med

ca ti års mellomrom for de to jevnaldrende damene, og i årene fram til annen verdenskrig var karrierene fortsatt ulike i progresjon. Aase Bye var for lengst en etablert publikumsfavoritt, høyt ansett for sin allsidighet og kanskje særlig populær pga sang- og filmroller. Hun var like hjemme i Oskar Braatens fabrikkmiljø som i wieneroperettens fjerne univers. Ella Hval var fortsatt på stigende kurve. De første engasjementene på Nationaltheatret og Det Nye Teater ga lite uttelling, men årene på Den Nationale Scene (1936–40) fikk frem formatet i henne, med gjennombrudd i roller som Vibeke i «*Oppbrudd*» (Helge Krog) og Rebekka West i «*Rosmersholm*». Fra 1941 av vel tretti år fremover var Bye og Hval begge på Nationaltheatret, begge i fremste rekke, men sjelden eller neppe i

Aase Bye (t.v.) og Ella Hval i Jean-Paul Sartres «For lukkede dører» på Nationaltheatret høsten 1946. Regien var ved Gerda Ring.

FOTO: ERNEST RUDE / NATIONALTHEATRETS BILLEDARKIV, NASJONALBIBLIOTEKET

konkurransen om samme roller. Begge var kraftfulle og kunstnerisk fleksible. Men de var ulike som typer.

Når de en sjelden gang spilte mot hverandre, kunne man også få inntrykk av at rollebesetningen var gjort nettopp for kontrastvirkningens skyld. I *Lille Eyolf* spilte Aase Bye i 1941 den sensuelle Rita Allmers, mens Ella Hval var den groteske Rottejomfruen. I Sartres *For lukkede dører* var Aase Bye den vakre, forfengelige Estelle mot Ella Hvals kontante, lesbiske Inés. Først på sine eldre dager, i stykker som *Den gale fra Chaillot* og *Hjem* (se bilde) nærmet de seg hverandre mer i typetegningen.

At den ene var kjøpmannsdatter og den andre arbeiderdatter viste seg på mange måter også utenfor teater-scenen. Ella Hval kom tidlig med i organisasjonsarbeid, først i I.O.G.T., siden hennes mor var ivrig i avholds-saken, senere i AOF. Hun var den første kvinnelige lederen for Norsk Skuespillerforbund (1951–61 og 1965–67), der hun ble en skjellsetten-de forhandlingsaktør. At hun hadde vært gift med Rudolf Nilsen var også et biografisk ankerfeste som bekreftet

*Ella Qvist-Nilsen (Hval) og Einar Rudaa i Sven Langes «Kjærlighetens alter» («Afsgrund») ved Oslo Arbeidersamfunds teater, Samfunds-
teatret, omkring 1930.*

UKJENT FOTOGRAF / ARBARK

Aase Bye som Hanna Glawari i «Den glade enke» på Nationaltheatret, våren 1938.
Regien var ved Leif Amble-Næss.

UKJENT FOTOGRAF

hennes opprinnelige tilhørighet til arbeiderklassen og kulturradikalismen. I moden alder erklærte hun seg imidlertid aldri lengre til venstre enn til Arbeiderpartiet. Men det var hun til gjengjeld åpen om.

Aase Bye gjorde ingen partipolitiske bekjennelser i det offentlige rom og kom heller sjelden med kulturpolitiske innlegg. I et TV-intervju Haagen Ringnes gjorde med henne i 1975 tillot hun seg likevel en bemerkning om Det Internasjonale Kvinneåret (som var det året): «Jeg er ikke noen ihuga kvinnesaksaktivist. Selv om jeg hadde vært ung, tror jeg ikke jeg hadde vært det. Jeg beundrer de som kjemper for den saken de tror på. [...] Men jeg synes det blir mye aggresjoner, og det blir litt trettende i det lange løp. Jeg tror det har gjort stor nytte, men jeg tror det er riktig at året som sådant, Kvinneåret, løper ut.»¹

Som en nøktern motsetning til det utsagnet kan man stille Ella Hvals barndomserindringer om arbeidsløse fedre og dobbeltarbeidende mødre, som hun fortalte det på TV i 1985: «Det var ikke noen annen måte å gjøre det på (for arbeidsløse menns koner), det var å ta en skurejobb til. Det rare var det at faren overtok aldri husmørens arbeid. Nei, det falt oss ikke inn at det var naturlig. Og heller ikke det

å passe unger, for de hadde alltid noe sammen med gutta, kameratene, som de da skulle snakke veldig alvorlig om – og sånn. Og det respekterte vi, det var sånn, det.»²

Litt urettmessig har nok Aase Bye vært holdt for å skjule sin beskjedne sosiale bakgrunn bak en flott primadonnafasade. Egentlig la hun aldri skjul på at hun kom fra Vika, men levekårene var nok mindre karrige enn de Ella Hval ble oppfostret under. Ser man på rollemerittene til de to, kan man konstatere at Ella Hval aldri (eller nesten aldri) spilte dronninger eller hertuginner (som Aase Bye), og at Aase Bye aldri spilte bondekoner. Likevel var de begge fortrolige med å gå opp og ned på den sosiale rangstigen i verdensdramatikken.

Bent Kvalvik er filmarkivar og kulturjournalist. Ansatt ved Nasjonalbiblioteket 1999–2004 og fra 2009, Norsk filminstitutt 2004–2009. Han har stått bak en lang rekke restaureringsprosjekter på eldre norsk langfilm og forfattet tekstmateriale til en rekke utstillinger ved Norsk filminstitutts filmmuseum.

Litteratur:

- Hans Wiers-Jensen: Nationaltheatret gjennom 25 aar. (Gyldendal, 1924)
Kristian Elster: Teater 1929-1939 (Aschehoug, 1941)
Anton Rønneberg: Nationaltheatret gjennom 50 år. (Gyldendal, 1949)
Odd Bang-Hansen: Chat Noir og norsk revy. (Gyldendal, 1962)
Ruth Krefthing: Skuespillerinnen Aase Bye. (Gyldendal, 1963)
Knut Nygaard/Eiliv Eide: Den Nationale Scene 1931-1976 (Gyldendal, 1977)
Ella Hval: Jeg har alltid hatt vanskelig for å glemme. (Gyldendal, 1979)

Noter:

- ¹ NRK: «To Bye or not to Bye». TV-intervju med Aase Bye ved Haagen Ringnes. Sendt 20.12.1975.
² NRK: «Møte med Ella Hval». TV-program med Ella Hval i samtale med Minken Fosheim og Svein Tindberg. Sendt 25.3.1985.

Ella Hval (t.v.) og Aase Bye i David Storeys «Hjem» på Nationaltheatret, høsten 1971. Regien var ved Kirsten Sørlie. Bildet er beskåret.
FOTO: FRITS SOLVANG / DEXTRA PHOTO, NORSK TEKNISK MUSEUM

Oppturer og nedturer på Frogner

I 1747 fikk Frogner en ny eier som selv ville bo der. Han gjorde den til en herskapsgård. Men pengene tok slutt, og han måtte selge gården i 1760. Senere eiere kom også i pengeknipe. Gårdshistorien forteller om nedturer og deklassering, men også om klassereiser oppover i samfunnet. Det var både fest og falitt på Frogner.

Økonomisk havari

Hans Jacob Scheel (1714–1774) oppførte helt nye bygninger som tilfredstilte kravene til en adelig offiser med ambisjoner. De er i store trekk de samme som i dag. I 150 år var Frogner en herskapsbolig, til Kristiania kommune kjøpte den i 1896. Hverken Scheel eller senere eiere «slo rot» på gården slik at den gikk i arv gjennom generasjoner. Han forbygget seg og pådro seg så mye gjeld at han bare fikk 13 år som «Hans Jacob Scheel til Frogner».¹

Scheels militære karriere var upåklagelig. I 1752 ble han oberst, i 1765 generalmajor, og i 1766 kommandant i Fredrikstad. Økonomisk gikk det verre. Frogner solgte han i 1760 for 11 000 riksdaler, og det meste gikk med til å dekke gjeld. Familien bodde i noen år på Akershus, til de i 1766 overtok gården Lilleby i Borge for bare 760 riksdaler. Familiens biograf

Jørgen Scheel skrev at han «destilerte bort» 30 000 arvede riksdaler og etterlot seg en gjeld på 13 675 rd. Postmesterens enke skrev i dagboken: «1774 d. 21 Januari døde vores comendant general major og comendant von Scheel, blev begravet her paa Kiergaarden d. 29 Januarij, der var ingen der fulgte uden hands egne Søner og Sogne Presten. Kloken hal Syv om morgenen, ble af under officerer bortboren».²

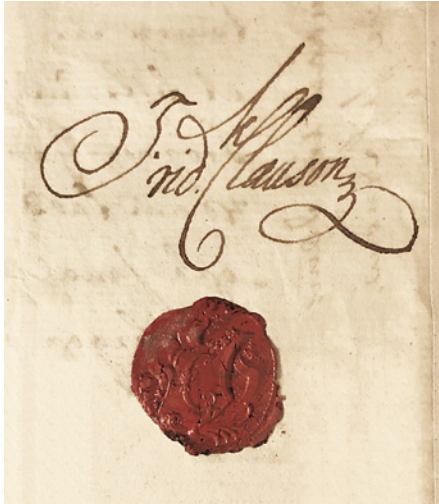
En klassereise fra Vaterland til Frogner

Friderich Clauson (1719–1773) ville opp og fram. Han arbeidet målbevisst mot medlemskap i kretsen av rike trelasthandlere og embetsmenn. Klassereisen var godt i gang da han i 1754 overtok en løkke på Frogner, Svenskebråten eller Brendevins-Kielen ved Drammensveien. Ambisiøse Friderich Clauson likte navnene dårlig og kalte den Friderichsberg. En milepæl i klassereisen var kjøpet av hele Frogner

Uniformsplansje fra 1761 med Obr. Lieut. von Scheel til venstre som sjef for Das Ingenieur-Corps in Norwegen.

FOTO: FORSVARSMUSEET

Vi kjenner ikke til noe portrett av Friderich Clauson, men Bymuseet har hans signatur og segl på en kontrakt fra 1770 om fiskeretigheter i Frognerelven.

FOTO: LARS ROEDE

i 1760. I mål kom han som eier av Bærums jernverk i 1772.

Faren Claus Fredriksen var høker i Vaterland. Han gjorde det bra og fikk i 1736 borgerskap som kjøpmann i byen. I 1738 døde hans første kone, og han giftet seg igjen med Marthe Evensdatter Ven. Hennes far eide en gård øverst i Kirkegaten, nå en del av Karl Johans gate 14. Dit flyttet de nygifte med unge Frederik (Friderich), ferdig utdannet. Han fikk jobb som skriver i Moss og deretter i København. Da faren døde i 1744, overtok han gården og forretningen og giftet

seg med Ellen Marie Moestue. Frederik var en dyktig forretningsmann og drev bedriften opp. Han fikk tillitsverv som overformynder og ble i 1754 en av byens Tolv eligerede Mænd, tilløpet til en borgerrepresentasjon. Hans andeler i selskapet som forpaktet toll og avgifter i Akershus stift var en god investering. Fra 1750 til 1757 var han medeier i Fåbro spikerverk ved Lysaker. I byen kjøpte han opp naboeiendommene og oppførte en to-etasjes gård av bindingsverk. Han overtok også løkken Fredensborg på Bymarken. Fotfeste på Frogner fikk han i 1754, da Hans Jacob Scheel ga ham arvefeste på løkken Friderichsberg. Der oppførte han hovedbygningen og anla barokkhagen som strakte seg ned til Drammensveien.³ En solid borgerlig posisjon var ikke nok for en mann med oppdrift. I 1760 kjøpte han hele Frogner, og med på kjøpet fulgte store skoger i Nordmarka.⁴

Ennå manglet en tittel som ga opprykk til rangklassene. Han søkte om å bli justisråd, noe som den gang kostet søkeren 2000 riksdaler, og som ville ha gitt hans kone rett til å kalles frue istedenfor madame. Han begynte nå å bruke skrivemåten *Clauson* og betrakte det som et slektsnavn, ikke bare som et patronymikon. Men myndighetene i København avslø søknaden.

Magistraten i Christiania var like avvisende da han ba om å bli slettet fra borgermannallet etter flytting til Frogner. Motvilje fra etablerte patrisiere fikk magistraten til å påtale skrivemåten «Clauson» som et brudd på Jante-loven. Svarbrevet ble tydelig adressert til «Fredrik Clausen», og nokså hovent skrev magistraten at man ikke kjente til at søkeren «*med noget Notabilitations Patent paa det Navn Clauson er bleven Destingveret*».⁵

På Frogner fullførte han byggearbeidene som Scheel ikke rakk å gjøre ferdige, og han ga tårnspiret over innkjørselen en flott vindfløy med sine initialer. Han ville gjøre Frogner til et mønsterbruk, og i søknaden om å bli justisråd skrev han at han «*vilde forsøge om hand kunde udfinde en bedre Maade at dyrke Jorden paa end hidindtil har været brugt*».⁶ Ved Frognerdammen anla han en oppgangssag og fikk privilegium til å skjære 4000 bord årlig.

1761 døde Ellen Marie, som aldri fikk flytte inn på Frogner. De hadde fått fire barn, men alle unntatt sønnen Conrad døde som små. Til gjengjeld tok ekteparet til seg hennes foreldre-løse brorbarn Jens og Dorthe Moestue.⁷ Enkemannen giftet seg igjen i 1762 med Eleonore Leuch (1738–1786), datter av trelasthandler Nils

Den skjønnne Eleonore Thulstrup, datter av Conrad Clauson fra Frogner og Bærums Verk. I 1799 danset hun på Frogner med Thomas Malthus.

JACOB MUNCH, 1808, OLJE PÅ BLIKK.

Mortensen Leuch – enda et trinn opp på samfunnsstigen. De flyttet inn på Frogner i 1766 og ble boende der til han døde i 1773. Eleonore arvet Frogner etter mannens død. Hun giftet seg snart igjen med presten Bernt Ancher Sverdrup, og de brukte gården bare som landsted.

Clausons siste karriereløft var kjøpet av Bærums jernverk i 1766 sammen med Morten Leuch og Peder Holter for 30 000 riksdaler. For egen regning kjøpte han gårdsanlegget.

Planen var nok å overta hele verket for å overlate det til sønnen Conrad (1753–1785), som bare 15 år gammel fikk ansvaret for driften. Sjansen meldte seg da Morten Leuch døde i 1768, og enken Mathia, som senere ble frue på Frogner, ønsket å selge. Også Peder Holter solgte seg ut, og Clauson fikk skjøte 2. januar 1772 for 71 000 rd. Verdiøkningen i løpet av få år skyldtes Conrads dyktige ledelse.⁸

Klassereisen fortsatte etter at Friderich Clauson døde i 1773. Sønnen Conrad var bare 20 år da han arvet Bærums verk. Han innførte nye driftsformer og drev det opp til et av de ledende i Norge. Verket utvidet han ved å anlegge Fossum bruk ved Bogstadvannet. Også Conrad døde ung, bare 32 år gammel. Men han rakk å gifte seg med Kirstine Nilson (1757–1827)⁹ og bli far til tre døtre og en sønn.

Enken Kirstine giftet seg med lagmann Frederik Julius Kaas (1758–1827), senere byens magistratspresident og stiftamtmann i Akershus. De drev Bærums verk i noen år, før de solgte det til Peder Anker på Bogstad, og i hans etterslekt forble det i 160 år. Kaas adopterte Conrad Clausons barn med Kirstine Nilson, og de tok navnet Clauson-Kaas. Klassereisen ble fullført da alle fire ble adlet i 1804.

Sønnen Frederik Clauson-Kaas ble hoffmarskalk hos kong Christian Frederik og fulgte med ham til Danmark i 1814.¹⁰

Datteren Eleonore Clauson-Kaas (1778–1823) ble skuespiller i Det dramatiske Selskab og venn av Bernt Anker. Hun giftet seg i 1799 med militærlegen Magnus Thulstrup, som ble Universitetets første professor i kirurgi. Thulstrup ble en nær venn av Christian Frederik og fulgte den abdiserte kongen fra Kongsgården til Paradisbukta og skipet som tok ham tilbake til Danmark. Senere ble han også livmedikus og personlig venn av Carl Johan.¹¹

Eleonore og hennes mann var vel etablert i selskapslivet. Forfatteren Conradine Dunker kalte henne «den Skjønneste blandt alle Skjønnne».¹² I 1799 var ekteparet på ball hos Bernt Anker på Frogner til ære for den britiske teologen og demografen Thomas Malthus. Malthus skrev i sine *Travel Diaries* fra norgesbesøket: «Til bords under middagen hadde jeg en fru Thulstrup, som for bare ti dager siden hadde giftet seg med en ung lege i Christiania. Hun hadde en særlig elegant fremtreden og et meget vakkert ansikt, og noe så uskyldig og behagelig ved sitt vesen, at både Otter og jeg var halvveis forelsket i henne før aftenen tok slutt.»¹³

Iver Elieson – uten «Stadighed eller Lyst til nogen nyttig Beskjæftigelse»

Iver Elieson (1762–1815) var sønn av trelasthandler Morten Leuch Elieson og Dorothea Mogensen fra Linderud. Barndomshjemmet var Dronningens gate 11, senere Magistratgården. Det var en standsmessig bolig for et av byens rikeste ektepar.

Iver ble sendt til Krigsskolen i håp om en militær karriere, men han drev den ikke langt. Han påsto å være rittmester i Jegerkorpset, men var i virkeligheten bare med i borgergarden. I en kort biografi forteller Alf Collett at Iver arvet 48 000 riksdaler,

Iver Elieson (1762–1815).

SILHUETT AV UKJENT KUNSTNER, CA 1805

«men da han blev myndig, smeltede disse Penge hurtigt sammen under hans Hænder, idet han ikke havde Stadighed eller Lyst til nogen nyttig Beskjæftigelse. Han havde størst Interesse for Heste og Hunde». Ivers lettsindige omgang med penger og plikter gjorde at han ble satt under administrasjon, med Bernt Anker som kurator.

I 1787 begynte Ivers korte tid som eier av Frogner mellom presten Bernt Ancher Sverdrup og begges fetter Bernt Anker.¹⁴ Hans viktigste bidrag til gårdens historie var kjøpet av halve nabogården Frøen i 1788 for 4000 riksdaler, før han i 1790 solgte hele herligheten til Bernt Anker for 39 000 riksdaler.¹⁵ Han var nok den egentlige kjøperen og Iver Elieson bare hans stråmann. Han hadde kanskje allerede planlagt å kjøpe Frogner og å utvide gården, men ville unngå at selgeren drev prisen i været hvis kjøperen var «Norges rikeste mann». Med på kjøpet fulgte deler av Frøens skog i Nordmarka.

Elieson kjøpte Eidsvoll verk for pengene han fikk for Frogner. Om hans eierskap på Eidsvoll skriver Geir Thomas Risåsen at han manglet «så vel innsikt som interesse for verket og dets drift». Etter hvert gikk det dårlig, og Iver Elieson fikk ingen kreditt, siden han hadde både skatterestanser og

ubetalt gjeld.¹⁶ I 1794 gikk verket til auksjon og ble kjøpt av Carsten Anker.

Iver Elieson var ingen energisk eier av Frogner, men gården fikk i alle fall en verdiøkning som senere eiere fikk stor glede av. Det meste av Frognerparken ligger nå på tilleggsarealet som Elieson kjøpte. Folk som ferdes der, vet neppe at de ikke er på Frogner, men på Frøen. Vigelands monolitt står på tomten etter plassen Tørtberg under Frøen.

Til tross for alle svake sider var Iver Elieson en vennsæl mann, sosialt begavet og velsett i selskapslivet. Han deltok ofte i jaktselskapene på Flateby i Enebakk, dit han ankom i følge med Bernt Anker. Bernt var mye sammen med sin hyggelige men udugelige fetter, som til takk for vennskapet ble tilgodesett i testamentet med en livrente på 800 riksdaler årlig. Prins Christian Frederik ble også Ivers venn og utnyttet hans talent som festarrangør ved å utnevne ham til sin «maitre de plaisir». Under riksforsamlingen på Eidsvoll var han «Intendant» med oppgave å sørge for representantenes innkvartering og bespisning, og for dette fikk han en godtgjørelse på 500 riksdaler. Ved Christian Frederiks inntog i Christiania 22. mai 1814 som nyvalgt konge ble Elieson utnevnt til kongelig stallmester.¹⁷

Iver Elieson kjøpte halve Store Frøen i 1787. Utvidelsen omfattet arealene vest for Frognerelven og dammen, her vist med lysere farge på et kart fra 1837. Det meste inngår nå i Vigelandsanlegget. Monolitten står på plassen Tørtberg omtrent midt på kartet.

FOTO: LARS ROEDE

Iver døde i 1815, og ved begravelsen fremførte slottsprest Claus Pavels en gravskrift som trøstet de etterlatte med at «... en talrig Venne- og Frændekreds elskede i ham den jævne, blide og godmodige Mand, der nød Glæden med Aabent Hjerter og udbredte den med utrættelig Redebonhed. Alherren skaanede ham for at opleve den Ensomes frydløse Alderdom; endnu omgivent

af Ungdoms og Manddoms Venner henslumrede han blideligen».¹⁸

Tvangsauksjon over Frogner

Morten Anker (1780–1838) fikk en vanskelig start som sønn av Ankerfamiliens «sorte får» Jess, yngste bror av Bernt og Peder Anker. Etter en miserabel karriere tok faren livet av seg i England i 1798. Mortens barn-

løse onkel Bernt sørget for at han fikk en god utdannelse og utsikter til en stor arv. Morten giftet seg i 1802 med Annette Thorsen, datter av en velstående skipskaptein. Han etablerte seg som grosserer i Christiania og tjente gode penger.¹⁹

Bernt Anker etterlot det meste av formuen til et fideikommiss, og avkastningen skulle fordeles til gode formål og til slektninger. Morten Anker opptok store lån og kjøpte i 1807 Frogner ut av boet for 80 000 riksdaler. Der bosatte han seg med kone og etter hvert tolv barn. De videreførte tradisjonen for gjestfrihet på Frogner, men ikke like overdådig som onkel Bernt. Mens tidene ennå var gode, arrangerte Morten strålende fester. Under krigsårene etter 1807 fortsatte Christiania å more seg, skrev Ludvig Daae i *Det gamle Christiania 1624–1814*. Morten Anker ville ikke stå tilbake for noen og holdt i 1813 «et brillant Bal paa Frogner» for å overgå stiftamtmann de Thygeson. Så sent som i 1820 – etter den katastrofale brannen på bordtomtene året før – holdt han et stort ball for kong Carl Johan.²⁰

Krisen etter napoleonskrigene rammet landet hardt. Mange gamle handelshus gikk konkurs etter brannen på bordtomtene, da uforsikret trelast for ½ million speciedaler

brant. Morten Anker led store tap og holdt det gående ved å oppta nye lån. Også det Ankerske fideikommiss gikk konkurs i 1819, og dets krav overfor Morten Anker ble overtatt av «*De ankerske Broderbørn*». ²¹ Gjeldsposten utgjorde i 1830-årene 30 000 speciedaler. I tillegg hadde han lån i Norges Bank og fra andre kreditorer. ²² I sin nød måtte han spare utgifter og begynne å selge unna Frogners løkker og driftsredskaper, kjøretøy, møbler og annet innbo. Flere ganger ble auksjon over gården annonsert, men avverget i siste øyeblikk. Morten måtte til slutt gi opp kampen mot kreditorene og se seg konkurs mot slutten av 1836.

Tvangsauksjon ble holdt i tre omganger fra 12. til 19. desember. Morten Anker var forberedt på utfallet og oppførte en rettet bolig på Langeløkken nede ved Drammensveien. ²³ Én kjøper meldte seg – Benjamin Wegner (1795–1875), direktør for Modums Blaafarveværk. Etter to auksjoner uten bud ble det 17. desember gjort en lyssky avtale mellom kjøperen og den største kreditoren, De ankerske Broderbørn. Avtalen tålte ikke dagens lys, for lovlig var den ikke, og Morten befant seg på begge sider av forhandlingsbordet som både selger og Broderbarn. De skrev i hast og på dårlig papir en erklæring om at Wegner ville

Morten og Annette Anker i velmaktsdagene på Frogner, gården de måtte forlate i 1836.

MALERIER AV JACOB MUNCH, P.E.

få tilslag for et bud på 53 000 speciedaler mot å la «Hr, Morten Anker beholde for sin Livstid den saakaldte Langeløkke ...». Til gjengjeld skulle pantelånet på 28 000 spd. stå uoppsagt i 30 år, slik at Wegner bare måtte ut med 25 000 i kontanter. ²⁴

Ikke uventet fikk Wegner tilslag ved siste auksjon 19. desember. Den fortvilte Morten Anker skrev i januar 1837 et brev til Wegner med ønsker om «mange glade Dage paa Frogner». Det var en trøst for ham at gården var kommet i «en agtet Families og i gode Hænder». Men i samme brev gjorde han også et feilslått forsøk på å hente

noen verdier ut av boet. Han gjorde krav på alle ovner, på gjødselbeholdningen og på staur og gjerdematerialer. Og han ba om støtte til å fullføre innredningen av Langeløkken. Wegner svarte høflig avvisende og gjorde det klart at Anker ikke hadde rett til å fremme slike krav. Men han rakte ut en forsonende hånd og lot Anker få som gave både elleve ovner, all gjødsel og alt løst gjerdefang og dessuten 500 speciedaler. ²⁵ Nedbrutt og syk døde Morten Anker på Langeløkken 6. juli 1838 – en sørgelig nedtur fra grosserer og godseier til bygselmann med 40 mål jord.

Benjamin og Henriette Wegner fikk som mange før dem kortvarig eiertid på Frogner, men kom velberget gjennom en økonomisk krise. Litografier etter foto fra 1850-årene, p.e.

FOTO: LARS ROEDE

De siste eierne

Blaafarvewærket hadde gjort Benjamin Wegner til en rik mann. Men også hans eierskap på Frogner ble kortvarig. I 1846 inntraff en økonomisk krise som rammet Norge hardt. Trelasteksporten, som Wegner hadde store interesser i, ble mindre lønnsom. Produksjonen av koboltblått på Modum ble samtidig utkonkurrert av et nytt og billigere fargestoff, syntetisk ultramarin. Sviktende inntekter gjorde at Wegner kom i akutt pengenød. For å sanere gjeld

måtte han i 1848 selge Frogner til bergenskjøpmannen Fredrik Georg Gade (1807–1859). Familien Wegner berget seg økonomisk etter at krisen var over, generalkonsulen fikk fortsatt inntekter fra investeringer i Hafslund og andre virksomheter.

Den nye eierfamilien Gade ble den siste på Frogner, men også den mest langvarige – et dynasti som beholdt gården i to generasjoner og videreførte tradisjonene for gjestfrihet og selskapelighet. Da F.G. Gade døde i 1859, overtok hans barn Frogner som

sameie, med sønnen Gerhard Gade som bestyrer og beboer. Han var amerikansk gift og konsul for USA. Økonomien var god i utgangspunktet og ble enda bedre takket være nærheten til den voksende storbyen Christiania, særlig etter at gården i 1878 kom innenfor bygrensen. Folketallet økte i Gade-familiens tid fra ca. 30 000 til 230 000, og byggetomter kunne de selge unna til stadig høyere priser. I 1896 solgte familien det som fremdeles var igjen av gården til Kristiania kommune for 750 000 kroner. Kommunens plan var å anlegge en gravlund på Frøen-jordene og regulere arealet mellom elven og Kirkeveien til bebyggelse. Men magistrat og politikere skjønnte snart at byen hadde enda større behov for en park og kjøpte nye arealer vest for Frogner til Vestre gravlund. «Kristiania-krakket» berget gårdstunet og hagen fra utbygging. Sluttkapitlet i gårdshistorien ble til fordel for alle parter – de siste eierne fikk en formue, og byen fikk en park, et kulturminne og et bymuseum.

Lars Roede er emeritus ved Oslo Museum, kulturminneverner og tidligere direktør for Oslo Bymuseum. Roede er forfatter av en rekke kultur- og arkitekturhistoriske artikler og har forsket på Frogner Hovedgårds historie som

Frogner mot slutten av sin tid som herskapsgård. På tunet står konsul Gerhard Gade med sin yngste sønn Horace til hest. Bindingsverket var usynlig før kommunen fjernet murpusen i 1911.

UKJENT FOTOGRAF

i 2012 resulterte i boken «Frogner Hovedgård – Bondegård, herskapsgård, byens gård».

Noter:

- ¹ Biografiske opplysningene hovedsakelig fra Roede 2012.
- ² Scheel 2005, s. 9-7.
- ³ Berg 1949, s. 264-266.
- ⁴ Skjøte fra oberstløytnant Scheel til Friderich Clauson 05.04.1760. Aker sorenskriveri, pantebok I 3 (1750-61), fol. 422.
- ⁵ Moestue 1956, s. 138.
- ⁶ Berg 1949, s. 256.
- ⁷ Moestue 1956.

⁸ Hauge 1953, s. 108.

⁹ Kirstine Nilson var en søster av senere generalmajor Peter Vogt Nilson, som ble gift med Karen Dorothea Anker, datter av Jess Anker og arving til Bernt Anker. De leide Frogners løkke Rolighed, som Karen Nilson fikk kjøpe med full eiendomsrett i 1838, etter at hun var blitt enke.

¹⁰ http://www.skislekt.no/adel/Clauson_Kaas.htm

¹¹ Norsk biografisk leksikon: Magnus Thulstrup. http://snl.no/nbl/biografi/Magnus_Thulstrup/utdypning

¹² Dunker 1871, s. 172.

¹³ Butenschøn 1968, s. 42-43.

¹⁴ Skjøte fra slottsprest Bernt Sverdrup til Iver Elieson 09.07.1787. Aker sorenskriveri, pantebok I 5 (1773-1792), fol. 348 B.

¹⁵ Skjøte fra Iver Elieson til Bernt Anker 02.05.1790. Aker sorenskriveri, pantebok I 5 fol. 463.

¹⁶ Risåsen 2005, s. 32-33.

¹⁷ Dunker 1871, s. 34 og 284.

¹⁸ Collett 1881, s. 19.

¹⁹ Collett 1881, s. 20.

²⁰ Anker, H.N. 1990, s. 82.

²¹ Bull 1918, s. 307.

²² Pavels 1864 I, s. 88.

²³ Obligasjoner og gjeldsbrev i Wegner-arkivet, OM.

²⁴ Branntakst 14.11.1836 i Wegner-arkivet, OM.

²⁵ Wegner-arkivet, OM.

²⁶ Wegner-arkivet, OM.

Litteratur:

Anker, Bernt 1793: *Sørgetale over Herr Conrad Clauson*. København. NB digital.

Berg, Arno 1949: «Gamle navn og løkker på Frogner», *St. Hallvard* årg. 27, s. 240-288.

Butenschøn, Barthold (red.) 1968: *Travellers Discovering Norway in the Last Century*. Oslo, Dreyer, s. 28-45.

Collett, Alf 1881: *Familien Elieson*. Christiania.

Dunker, Conradine 1871: *Gamle Dage*. Christiania.

Hauge, Yngvar 1953: *Bærums verks historie*. Oslo, Aschehoug.

Moestue, Sven 1956: «Christianiaborgeren Fredrik Clausen og hans nærmeste familie» *St. Hallvard* årg. 34, s. 132-141.

Norsk biografisk leksikon. Magnus Thulstrup.

Pavels, Claus 1864: *Biografi og Dagbøger* udgivne i Uddrag af Claus Pavels Friis, Bergen.

Risåsen, Geir Thomas 2005: *Eidsvollsbygningen. Carsten Anker og Grunnlovens hus*. Oslo, Damm.

Roede, Lars 2012: *Frogner hovedgård – Bondegård, herskapsgård, byens gård*. Pax.

Scheel, Christian Fredrik 2005: *Slekten Scheel i Danmark og Norge mv*. Eget forlag.

Wegner-arkivet, Oslo Museum.

Wikipedia.no: Bærums Verk.

Foto: Ruth Raabe – en kreditering du vil se mer av

En ny og fin tilvekst til Oslo Museums samling er Ruth Raabes fotografier fra begynnelsen av 1930-tallet. Hun var født i et borgerlig miljø på Kristianias vestkant, som datter av doktor Herman Børsum i Bygdøy allé. I 1930 giftet hun seg med bokhandler Gustav E. Raabe i Cammermeyers bokhandel på Karl Johan. Paret bosatte seg i Odins gate 29 – noen kvartaler unna hennes barndomshjem.

Materialet består av en serie med uvanlig godt dokumenterte opptak gjort rundt 1930. Det består av 82 nitratnegativer og 446 positivkopier i størrelse 11x8 cm. Tidsspennet er fra 1924 til 1936 – med en absolutt hovedvekt på 1931–32. Alle papirbildene er på baksiden merket med sirlig håndskrift, påført nøyaktig sted, år og dato – men ikke ukedag. Ved hjelp av kalenderen for de aktuelle årene har vi konstatert at bortimot alle bildene er tatt på søndager. De fleste motivene er relativt folketomme og bærer lite preg av hverdagens travle gateliv i byen.

Ruth Raabe føyer seg inn i en tradisjon vi finner flere eksempler på i museets samling. Amatørfotograf fra vestkanten oppsøker østlige og fattige bydeler og dokumenterer det de må ha opplevd som noe litt «eksotisk». I kameraklubbsammenheng var det så godt som programfestet å finne motiver i de pittoreske bygningsmiljøene som holdt på å forsvinne. Men Raabe var ikke medlem av noen kamera-klubb og tilhørte heller ikke noe annet miljø der det ble drevet med fotografering. Hennes sønn – som har gitt museet fotografiene – opplyser at hun var medlem av Oslo Byes Vel, så der kan nok forklaringen på hennes interesse for byen og forandringene som skjedde ligge.

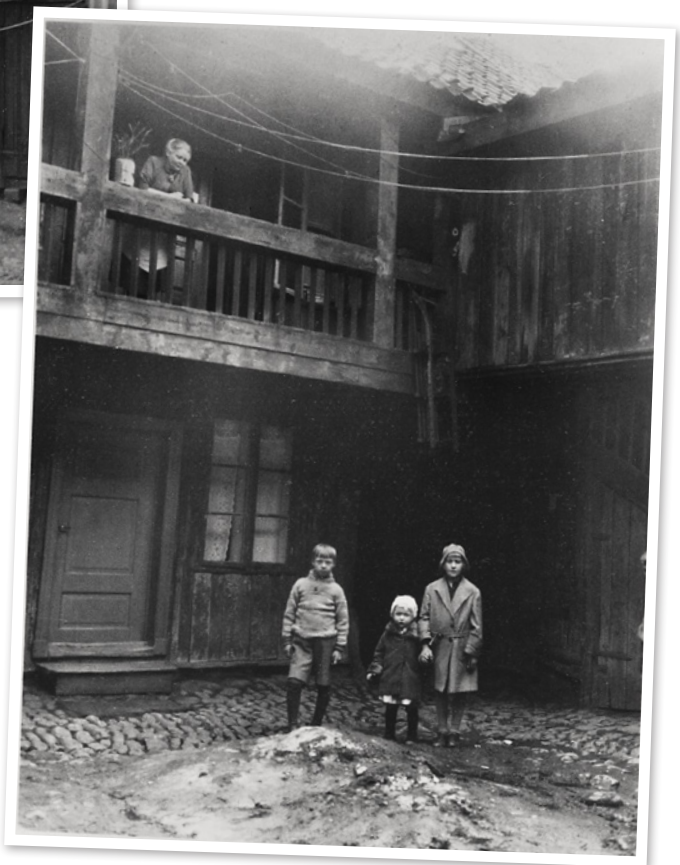
Selv om vestkantgater og den representative sentrumsbebyggelsen også er representert blant motivene er hovedvekten absolutt på motivsteder som Enerhaugen, Vaterland, Grønland og Pipervika. Et særtrekk ved Ruth Raabe er at hun langt oftere enn andre fotografer ikke nøyer seg med å

ta bilde av hus og kvartaler fra gaten. Hun går også inn i gårdsrommene, og bryter vel dermed en barriere mellom offentlig og privat rom. Her har hun noen ganger barn med i motivene. Disse er pent søndagskledde, så bildene er slik sett ikke så egnet til å dokumentere fattigdom og elendighet i disse bydelene.

På grunn av det begrensede omfanget og at fotografiene var så godt dokumenterte rykket tilveksten etter Ruth Raabe opp på vår prioriteringsliste til katalogisering, digitalisering og nettpublisering. Dette ble fullført sist vinter. Det er gledelig å konstatere at bildene allerede blir brukt i mange relevante sammenhenger.

Gårdsrom i Skolegata 1, Pipervika. Søndag 18. oktober 1931.

*Gårdsrom i Vinkelgata 12, Pipervika.
Søndag 26. april 1931.*

*Grønland østover fra Motzfeldts gate.
Søndag 28. juli 1935.*

*Begravelsesbyråene i Hospitalgata.
Lørdag 6. juni 1931*

St. Halvards gate der den går over i Strømsveien. Søndag 8. september 1935.

Grønlandsleiret ved Grønland kirke. Søndag 8. september 1935.

Fagerborggata mot Vestre Aker kirke. Langfredag 25. mars 1932.

Smakebiter fra vårens program

Steen & Strøm Magasin, Oslo.

Fot. K. Harstad

Steen & Strøm ca. 1935

FOTO: KARL HARSTAD

Utstillinger

Utstillingsåpning
tirsdag 5. mars kl. 18

Oslo by Night

Nattens bylandskap

Utstillingsåpning
tirsdag 18. juni kl. 18

Dyr i byen

Hva har dyr i byen betydd

for menneskene i byen fra
1850 – og til i dag?

Søttallet

Tirsdag 19. mars kl. 18

Kunst til folket!

Politisk vekkelser, sosial-
realisme og 70-tallets kunst.
Foredrag og samtale.

Omvisninger

Lørdager kl. 13
(januar–april)

OsLove – byhistorie for begynnere

Lørdager kl. 13
(mai–august)

Frogner hovedgård: bak fasaden

Søndager kl. 13

Søttallet

Vi har barnetilbud hver dag
hele året!

Teater

Årets teatersesong starter
med:

Søndag 10. mars kl. 13

Bente Børsum: 200 roller!

FOTO: JØRN GRØNLUND

Skuespiller Bente Børsum
i samtale med scenograf
Einar Dahl. I samarbeid
med Teatermuseets venner.
Sted: Ballsalen, Frogner
hovedgård

Kjenn din by

Søndag 28. april kl. 13

Turist i egen by:

Karl Johan og veien vestover

Bli kjent med historien om Kristiania, Karl Johan, Slottet og byens nye vestkant – fra Egertorget til Litteraturhuset.

Ved arkitekturhistorier
Lars Roede

Møtested: Egertorget

Onsdag 1. mai kl. 14.30

Fra kloakk til parkperle

Hygieniske forhold, boligbygging og arbeidsplasser langs Akerselvas bredder

Ved styreleder i Oslo Museum, Bernt Bull

Møtested: Arbeidermuseet, Sagveien 28

Tirsdag 7. mai kl. 18

Homansbyen

Kjenner du til historien om Norges første villastrøk?

Ved formidlingsleder Linken Apall-Olsen

Møtested: Skolegården, Kristelig Gymnasium, Homansbakken 2

Kristiania: Karl Johansgate fra Egertorget.

FOTO: MITTET & CO.

Tirsdag 14. mai kl. 18

Regjeringskvartalet

Kjenner du til Empirekvartalet som ble forvandlet til et hovedverk i norsk etterkrigsmodernisme?

Ved antikvar Siri Hoem, Fortidsminneforeningen Oslo og Akershus og kunsthistoriker Berit Johanne Henjum, Byantikvaren.

Møtested: Høyesteretts plass, Regjeringskvartalet

Tirsdag 21. mai kl. 18

Murbyen

Hvilke kvaliteter og spennende historie ligger i Oslos mange murgårder?

Ved kunsthistoriker Bjørn Vidar Johansen og murmester Knut Fjeld, Murbyen Oslo

Møtested: Oslo hospital, Ekebergveien 1

Tirsdag 28. mai kl. 18

Søppel, smitte og stank

Har du hørt om de skremmende hygieneforhold i Kristiania på 1800-tallet?

Ved Johanne Bergkvist, Caroline Juterud og Unn Hovdhaugen, Oslo Byarkiv
Møtested: Torggata 51, Eventyrbrua/Ankerbrua

Se flere arrangementer på oslomuseum.no

Bymuseets venner

Våren 2019

Tirsdag 5. mars:

Kl. 17 Årsmøte

Dokumentene sendes på epost eller kan hentes på museet

Kl. 18 Åpning av «Oslo by Night»

Nattens bylandskap

Faglig ansvarlig, Vegard Skuseeth, forteller om prosjektet

Lørdag 27. april kl. 13

1890-utbyggingen av Nordstrand-skråningen

Vandring med orientering ved John Tore Norenberg, leder av Bymuseets venner

Møtested: Ljan stasjon (NSB)

Lørdag 25. mai kl. 9–16 (ca)

Busstur til Sarpsborg

Med guidet omvisning i Hafslund hovedgård og på nye Borgarsyssel museum. Enkel lunsj

Påmelding ved å betale kr 650,- til museets konto

1600 23 50614 innen 1. mai

Husk å oppgi navn

Tirsdag 11. juni kl. 18

Ekklusiv visning av «Dyr i byen»

Bli med inn i den nye utstillingen «Dyr i byen» en uke før åpningen. Det blir omvisning i utstillingen som er under montering og faglig ansvarlig for utstillingen, professor Liv Emma Thorsen, forteller om prosjektet

FOTO: ANDERS BEER WILSE, 1904

Om; oslo museum

Oslo Museum mottar støtte fra:

VIL DU BLI BEDRE KJENT MED OSLO? BLI EN VENN!

Er du medlem av Bymuseets venner kommer du gratis inn på museet, får tilsendt Byminner og invitasjoner og spesialtilbud på utvalgte arrangementer.

Medlemsskap Bymuseets venner: kr. 400,-

Bedrifter/institusjoner: kr. 1.200,-

Livsvarig medlemskap: kr. 5.000,-

Abonnement Byminner: kr. 250,- pr. år

Løssalg Byminner: kr. 100,-

For mer informasjon eller innmelding, kontakt oss på post@oslo-museum.no

Billettpriser: kr 90,- / 70,- / 50,- (gratis for barn)

Gratis adgang den første lørdagen i måneden

Teatermuseet har også venneforening som gir gratis adgang til museet.

Se oslo-museum.no

Oslo kommune

KULTURDEPARTEMENTET

om;
oslo museum

www.oslomuseum.no

om; bymuseet

om; arbeidermuseet

om; interkulturelt museum

om; teatermuseet

Utgitt av Oslo Museum
ISSN 0007-77631

Til Bymuseets venner og abonnenter.
Adresseforandring meldes til Oslo Museum, tlf: 23284170 - epost: post@oslomuseum.no